Statsfængslet i Vridsløselille

1859 — 5. december — 1959

Af vicefængselsinspektør *Vagn Kildemoes*.

Den 5. december 1959 fylder statsfængslet i Vridsløselille 100 år.

Denne kendsgerning kan i betragtning af institutionens karakter ingenlunde give anledning til jubeludbrud; men da anstalten i hele det lange tidsrum har indtaget en ret betydningsfuld plads indenfor straffesystemet i Danmark, må det være rimeligt at standse op på mærkedagen og kaste et blik tilbage over det svundne sekel.

Et skrift om et fængsel kan jo ikke blive morskabslæsning. På den anden side er det ikke hensigten på de følgende sider at fremlægge en videnskabelig afhandling. Ganske vist kunne der fremdrages et ikke ubetydeligt materiale, bl. a. af statistisk karakter, som meget vel kunne gøres til genstand for en mere systematisk bearbejdelse; men da fængslet altid har været et enkelt led i et mere eller mindre omfattende system af straffuldbyrdesanstalter, ville en videnskabeligt udformet redegørelse for de således fremdragne oplysninger sikkert kun kunne påregne en meget begrænset interesse.

Formålet med denne publikation bliver da at markere den runde fødselsdag ved at meddele en række oplysninger om, hvilke kår der gennem de hundrede år har været budt de i anstalten indsatte, og hvorledes man gennem de skiftende tider har ment bedst at kunne gøre en indsats overfor disse i kriminalitetsbekæmpelsens tjeneste, og gøre rede for den måde, hvorpå, og de vilkår, hvorunder de mange funktionærer, for hvem tjenesten på anstalten har været en livsgerning, har udført deres arbejde.

Den måde, hvorpå et samfund fuldbyrder de straffe, som det af hensyn til retshåndhævelsen ser sig nødsaget til at idømme, er et ikke uvæsentligt udtryk for dets kultur, og oplysning herom må derfor kunne påregne interesse ikke blot hos fængselsfolk, men også hos mange andre, der finder, at landets kultur i fortid og nutid vedkommer dem.

Ikke desto mindre var den verden, der ligger indenfor en straffeanstalts ringmur, i tidligere tid et så godt som lukket land. Ganske vist skete det lejlighedsvis allerede i forrige århundrede, at gæster blev indlagt i anstalten, ikke blot fagfolk i snævrere forstand fra indland og udland, men også nu og da juridiske studenter, ja, undtagelsesvis endog journalister; men

det var yderst sjældent, at porten åbnede sig for gæster. Særligt bør nævnes, at kong Frederik VII gæstede den nye anstalt sammen med justitsministeren den 28. december 1859, at repræsentanter for rigsdagen i flere tilfælde har besøgt fængslet, og at kong Frederik VIII, der personligt nærrede en betydelig interesse for fængselsforhold, har aflagt besøg i anstalten som kronprins. Også enkelte udenlandske fyrstelige personer har aflagt besøg. Ligesom det således var sjældent, at fremmede ved selvsyn fik lejlighed til at stifte bekendtskab med anstalten, var det i ældre tid et almindeligt princip, at oplysninger om arbejdet og livet i en straffeanstalt ikke blev givet til en større offentlighed, men alene blev meddelt snævrere fagkredse under møder og kongresser eller offentliggjort i fagskrifter.

Denne holdning er imidlertid i nyere tid blevet bevidst ændret. Der vises stadig stor tilbageholdenhed med hensyn til at indlade besøgende, idet der må tages hensyn til, at fangerne ikke skal kunne føle sig som udstillingsobjekter; men ligesom pressen i de senere år i stigende udstrækning har ment at burde beskæftige sig med fængselsvæsenets forhold og herved har mødt en ganske anden imødekommenhed fra fængselsvæsenets øverste ledelse end forhen, har også ledende fængselsfolk selvstændigt taget initiativ til gennem forskellige publikationer at give en videre kreds indsigt i straffuldbyrdsens problemer.

At denne tanke dog ikke er ganske ny, viser f. eks. en udtalelse, som i 1862 blev fremsat af fængslets første overlærer, digteren H. V. Kaalund. Han siger:

„..... ånden, som skal bringe dette kostbare foretagende til at blive mere end blot en dekorationsforandring, den må komme udenfra, fra et oplyst samfund, som indser, at det også i denne retning har en vigtig interesse at våge over, som ikke slår sig til ro i den vildfarelse, at det intet har at tage vare på indenfor fængslernes ringmure. Tværtimod, jo mere lys der falder på disse steder, jo bedre. Her er naturligvis ikke tale om nogen tilfredsstillelse af en tom nysgerrighed, nogen stillentilskue af den fornedrelse og skam, som er bedst tjent med at forblive skjult og uset — her er kun tale om, at den virksomhed, som nu udfoldes for at overføre reformens hovedprincip i praxis, bør ligge så åbenlyst, at man udenfor kan danne sig en nogenlunde begrundet forestilling om den måde, hvorpå den fremmes. Ingen har tilvisse mere årsag til at ønske, at sagen gøres så gennemsigtig som mulig, end netop de mænd, til hvem løsningen af dens hovedproblem er anbetroet. Deres kald indvir dem i så megen menneskelig elendighed, det udkræver et så koldt hoved og et så varmt hjerte, en så opslidelig tålmodighed, at de vel kunne trænge til udenfra at styrkes i den overbevisning, at de virke for noget mere end en illusion. Lad dem end være nok så nidkjære i deres gerning, nok så besjælede af det håb, at den, under den ny tingenes tilstand, vil kunne bære rige

frugter, de ville dog befinde sig i en skæv og pinlig stilling, når de ikke tillige have den tilfredsstillelse at vide, at de støttede sig til et publikum, som deler deres håb, som holder øje med deres gerning, og ved sin opmærksomhed og sympathi for det, der udgør formålet for den hele fængselsforbedring, forhindrer, at denne bliver stående som et stykke indforskreven philanthropi midt i et kaos af urimeligheder og modsigelser.¹⁾

Offentliggørelsen af nærværende skrift må ses som udtryk for, at man gerne ser fængslets arbejde kendt og drøftet i videre kredse.

Oprettelsen af straffeanstalten i Vridsløselille for 100 år siden var et led i en meget omfattende ændring i straffeanstaltssystemet, der tillige først og fremmest omfattede oprettelsen af anstalten i Horsens i året 1853 og den nogenlunde samtidige nedlæggelse dels af Stokhuset, dels af de 3 ca. 100-årige tugthuse i Stege, Odense og Viborg.

Da statsfængslet i Horsens den 20. maj 1953 fyldte 100 år, udsendtes om denne anstalt en bog, der var udarbejdet af fængsels-overlærer mag. art. Svend E. Christiansen og fængselsbogholder Th. Møller. Denne bog indledes med en omtale af det kommissionsarbejde, der under professor Davids ledelse udførtes i årene forud for de to anstalters oprettelse. Da denne bog og nærværende publikation vel i det hele kan påregne en fælles læserkreds, skal denne redegørelse ikke gentages her.

Det må imidlertid fremhæves, at den nye anstalt på Vridsløselille mark indrettedes efter et system, der stod i klar modsætning til de gamle anstalters system eller rettere mangel på system.

Dette nye system var, hvad man i datiden benævnte som „den fuldstændige afsondrings system“.

Det var udtænkt af kvækerne i Nordamerika og således udsprunget af en varm og oprigtig religiøst betonet trang til at hjælpe de ulykkelige domfældte på fode. Det var prøvet i praksis såvel i U.S.A. som i flere europæiske lande, og det blev nu taget i anvendelse her i landet i tillidsfuld forventning hos de fleste ledende fængselsmænd om, at man nu havde fået en anstalt, der på een gang ville vise sig som en effektiv faktor i kriminalitetsbekæmpelsen og som en human foranstaltning overfor fangerne.

„Det ny cellefængsel på Vridsløselille mark har vistnok et gyldigt krav på at anses for vort lands mønsterfængsel.“ Således skriver i året 1862 H. V. Kålund, og han fortsætter: „Enhver, som kender lidt til dets indretning, som har kastet et blik ind i disse lyse, kirkelignende fløje, hvori man til alle sider kan overse hundreder af celledøre, indenfor hvilke der fra morgen til aften hersker en nyttig virksomhed, vil uden tvivl have modtaget et velgørende indtryk af, at dette fængsel, så intelligent i sit hele præg, så skikket til at indgyde ærefrygt for

¹⁾ Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen 1885 s. 184 ff.

loven, har grumme lidt tilfælles med de ældre såkaldte forbedringshuse, over hvis porte man passende kunne have anbragt den samme indskrift, som Dante fandt over indgangen til helvede: Lad håbet blive udenfor! Et fordærveligt samliv mellem yngre og ældre forbrydere ikke blot om dagen i fælles arbejdsrum, men også om natten i fælles sovesale, et samliv, som selv under det strængeste tilsyn gav den forhærdede synder rigelig lejlighed til at besmitte begynderen med sine slette råd og sine laster (spørg de mænd, som have ofret deres tid og kraft på at bringe det bedst mulige ud af fællessystemet i dets tidligere planløse anvendelse, om de have mod til at løfte sløret for de ting, som vore gamle tugt-, rasp- og forbedringshuse have skjult indenfor deres mure), et sådant samliv harmonerede vistnok fortræffeligt med det fra fortiden nedarvede brutale princip: kun at straffe og afskrække og drage den mest mulige fordel af fangernes arbejdskraft, men det egnede sig næppe til at genoprejse den faldne, snarere til at bibringe denne ligesom det udenforstående samfund den forestilling, at benævnelserne forbedringshus og forbedringshusstraf, hvis man ikke vilde anse dem for aldeles meningsløse, kun kunde forstås som en skærende ironi. Overalt i den civiliserede verden er man kommen til samme resultat, overalt har den offentlige mening brudt staven over disse forbrydelsens højskoler, der kun tjene til at nære og udbrede den demoralisation, som de vare bestemte til at hæmme. Kort sagt, vi befinde os nu på et ganske andet standpunkt end for tyve til tredive år tilbage. Dengang vare vel næppe ret mange istand til at forestille sig, at man ved et fængsel kunde undvære en stærk militær bevogtning, endsige at glubsk behandling, lænker, hånd- og halsjern kunde vise sig at være overflødige; kagstrygningen og den skandaløse brændemærkning udførtes af skarpretteren og hans medhjælper på halm-torvet, medens synet af „slaverne“, som i store flokke dreves gennem vore befærdede gader, var så hverdags, at man glemte at spørge sig selv, om disse elendige ikke måtte nedtrykkes i sløv ligegyldighed eller ægges til had og trods mod et samfund, der så tankeløst berøvede dem den sidste rest af skamfølelse. Alt dette tilhører nu fortiden; ny, menneskelige og forstandige principer, ligeså heldbringende for den domfældte forbryder som for almenheden, ere trådte istedenfor den tidligere råhed og ufornuft; den gamle yndlingsbetegnelse „slave“, hvormed enhver fange, uden hensyn til beskaffenheden af hans brøde, blot han var iført den reglementerede dragt, stempleses som absolut æreløs, den findes endnu kun i deres ordbog, som ikke have havt tid til at bemærke, hvad der i denne retning er foregået.

. Cellefængslet på Vridsløselille mark fortjener, som foran bemærket, i særlig grad at være genstand for den offentlige opmærksomhed; dels er der jo forholdsvis anvendt mest bekostning herpå, dels er det jo blandt alle vore fængsler det eneste, hvori isolationsprincippet er kommet til fuld og virkelig systemmæssig anvendelse. Det er ikke blot en strafanstalt, det er tillige i ordets sande betydning et forbedringshus, o: et slags moralsk hospital, hvis hele ejendomme-

lige indretning er beregnet på, at det isolerede individ kan gøres til genstand for en langt skarpere iagttagelse, en langt kraftigere åndig påvirkning, end den, der kan finde sted i de strafanstalter, hvori fællessystemet uundgåeligt medfører, at tilsynet mere rettes på massen end på den enkelte.¹⁾

Denne udtalelse af Kaalund kan med god ret betragtes som en programudtalelse for det nye fængsel, idet den er fremsat omtrent samtidig med dets oprettelse af en mand, der hørte til dets øverste ledelse, og som netop var en af dem, der med størst begejstring og tiltro gik ind for dets ide, og som gennem hele sin lange tjeneste forblev tro imod den.

At også fængselsvæsenets højeste ledelse omfattede anstalten med en særlig interesse, viser følgende bemærkninger, hentet fra den officielle beretning fra justitsministeriets kontor for fængselsvæsenet om straffeanstaltneres tilstand i tidsrummet fra 1. januar 1858 til 31. marts 1863:

„Da denne Straffeanstalt hidtil er det eneste større Cellefængsel heri Landet, har Ministeriet troet, at det vilde være af Interesse at give en mere detailleret Beretning, hvorved dog foreløbig maa bemærkes, at da Anstalten kun har været i Brug siden December 1859, har man saaledes endnu ikke vundet tilstrækkelig Erfaring til derpaa at begrunde nogen paalidelig Dom over det der anvendte Straffesystems Virkning og Indflydelse.

.....

Fuldbyrdelsen af denne den strængeste Forbedringshusstraf oprettholdes og gennemføres ved en fuldstændig Afsondring. — I Cellen faaer Fangen sine Fødemidler indbragt, han har der sit Arbeide, sit Natteleie, et Latrin, der udskylles med Vand, kortsagt enhver Fornødenhed, og han forlader ikke Cellen uden for at gaac til Kirken, Skolen, Gaarden eller Badekamret. Paa disse Steder er Fangen ligeledes afsondret, og paa Gangen dertil, hvor den ene Fange gaaer efter den anden i 15 Skridts Afstand, har han Skyggen paa sin Hue nedslaaet for Ansigtet, for at være ukjendt af Medfangerne. I Skyggen, der slaaes op, naar han kommer i Gaarden, Kirken o. s. v. er 2 Huller for Øinene for at han, naar den er nedslaaet, kan se for sig. I ganske enkelte Tilfælde tillades det Fangen at opholde sig udenfor sin Celle f. ex. ved Rengjøren eller som Murer ved Hvidtning af andre Celler, eller som Snedker, Smed eller anden Haandværker ved Reparationer af de i Cellerne fastgjorte Apparater eller Arbeidsredskaber; men han er derfor afsondret fra de andre. Endvidere ere 12 af Spadseregaardene, der alle ere for en enkelt Person, indrettede til Arbeidsgaarde for der at give de Fanger, der trænge til Beskæftigelse i den frie Luft, Arbeide ved at skære og hugge Brænde, ved at kløve Steen o. s. v.

¹⁾ Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen 1885 s. 180 ff.

Kun i et Tilfælde har Ministeriet troet at burde gjøre en Afvigelse i Henseende til den strænge Afsondring, og det er med Børn under 15 Aar, der i Henhold til Fr. af 26de Marts 1841 indsættes til Undervisning og Forbedring. Saadanne ere afsondrede om Natten, i Spisetiden og naar de forberede sig til Skolen, men ere samlede under Arbeidet, Undervisningen og paa Gaardturene.

Cellesystemets Fordring er saaledes Fangernes fuldstændige Afsondring fra hinanden indbyrdes. Men selv om Fængslets Lokalteter og hele øvrige Bygningsmaade som her i dette Fængsel muliggjør, og Betjentenes Agtpaagivenhed under Udførelsen af den dem anviste daglige Gjerning virkeliggjør denne Fordring, er derved kun opnaaet, at Straffen bliver udstaaet i dens fulde Omfang, men Systemets Fordring er dermed ikke fyldestgjort, Straffens Hensigt er dermed ikke naaet. Cellestraffens Formaals er nemlig ikke alene at give Straffen en større Intensitet, men denne Straf er valgt, fordi den mere end nogen anden Frihedsstraf samtidig med at virke afskrækkende tillige indeholder betingelserne for at kunne virke forbedrende. Thi Afsondringen forebygger ikke alene en yderligere Demoralisation og fremkalder af sig selv en mere levende Erkjendelse og en dybere Anger, men den letter og fremmer et Forbedringsforsøg væsentligst derved, at Fangerne kunne undergives en individuel Behandling, hver efter sin særegne Personlighed.

Det er Bestyrelsens Sag at benytte disse Fordele til Straffens endelige Maal, Forbedringen. Bestræbelserne herfor ere allerede paa forskjellig Maade omtalt i de foregaaende Afsnit om Sjælesorgen, Undervisningen og Arbeidsvirksomheden. Men *hvorledes* der er virket følger Ministeriet sig saameget mere opfordret til nøiere at meddele, som den plan, der ligger til Grund for Behandlingen og de i saa Henseende trufne Foranstaltninger tillige indeholde en Betyggelse for de Farer, som Cellesystemet unægtelig medfører ved at udsætte Fangen for Vilkaarlighed, for Mangel paa stadigt og omhyggeligt Tilsyn og for en sygelig og slappende Indvirkning saavel paa den aandelige Form som paa den legemlige Tilstand.

I *Fællesfængslet* gaaer Behandlingen nærmest ud paa at opretholde Orden og Flid. Under en ydre Tvang og en streng Disciplin, der haandhæves med *lige* Retfærdighed mod Alle, maa Fangen lyde og underordne sig Fængslets Love. I *Cellefængslet* fordres vistnok ogsaa Orden og Flid, men som en streng Disciplin her i Almindelighed er mindre nødvendig, saaledes er den ligeoverfor den enkelte Fange stundom endog aldeles forkastelig, idet Afsondringen som alt sagt fordrer en særskilt Behandling for hver enkelt Fange, for at Forbedringen efter en forudgaaet Erkjendelse kan under et stadigt Tilsyn og en særegen Veiledning fremgaae af indre Overbevisning og af egen fri Villie. . . .¹⁾

Den anvendte kancellistil giver ikke udtryk for den samme begejstring som Kaalunds foran citerede udtalelse, men lader

¹⁾ Beretning om Straffeanstaltternes Tilstand 1858—63 s. 44 ff.

dog ikke læseren tvivle på, at man også fra ministeriets side nærede lyse forventninger om, hvad der kunne nås ad den vej, som nu var betrådt.

BYGNINGSHISTORIE.

Hvorledes var da den anstalt indrettet, til hvilken man i datiden nærede så store forventninger, og i hvilket omfang og på hvilken måde er den senere blevet omformet efter de skiftende tiders tarv?

Fra den første begyndelse og indtil vore dage har man måttet holde sig sikkerhedshensynet for øje. For 100 år siden kunne man ikke tænke sig, at et fængsel ikke skulle være en fuldstændig lukket anstalt. Muligheden for undvigelse skulle være så ringe som muligt, ligesom enhver illegal forbindelse med omverdenen skulle umuliggøres, og selv i vore dage, hvor man tværtimod lægger vægt på at vise fangerne tillid for ad denne vej at appellere til positive sider i deres karakter og i overensstemmelse hermed i vid udstrækning lader fængselsstraffen fuldbyrde i hel- eller halvåbne anstalter, anses det for absolut påkrævet at træffe vidtgående sikkerhedsforanstaltninger overfor fanger, der afsoner meget lange straffe, og som har manifesteret deres samfundsfarlighed ved at begå meget grove eller farlige lovovertrædelser, eller som må anses for at være ude af stand til at honorere den tillid, der vises i de friere anstalter.

Fængslet blev derfor bygget så solidt, at det endnu i dag efter 100 års forløb fremtræder som et særdeles bastant bygningsværk. Celledørene og dissers låse var svære og modstandsdygtige, og alle vinduer, ikke blot i cellerne, men også i alle andre lokaler, var forsynet med svære jernstænger, og disse foranstaltninger opretholdes den dag i dag. Hele fængslet har stedse været omgivet af en solid ringmur, henimod 5 m høj, og denne blev endog som en yderligere sikkerhedsforanstaltning under den tyske besættelse forsynet med strømførende ledninger, hvis berøring udløser en alarm i fængslet. Såvel dette alarmsystem som den ligeledes under besættelsen etablerede projektørbelysning af ringmuren er siden blevet opretholdt.

Foruden sikkerhedshensynet måtte endnu et hovedprincip blive afgørende ved det nye fængsels indretning, nemlig hensynet til fangernes fuldstændige isolation, idet den indbyrdes adskillelse, som det senere skal nærmere omtales, var hovedkendetegnet for behandlingen i anstalten.

Efter de bedste udenlandske forbilleder, som grundlæggerne på studierejser havde gjort sig bekendt med, blev anstalten anlagt som en femtakket stjerne, således at en kortere mod nord vendende fløj rummede kirke og kontorlokaler, medens de øvrige 4

fløje hver rummede ca. 100 celler. Fløjene er tre etager høje, og de fire cellefløje er åbne ind imod en centralhal i midten, hvorfra alle celledøre kan overses, idet cellefløjene ikke har nogen etageadskillelse, hvorfor al færdsel i de 2 øverste etager foregår på gallerier. De ydre ender af cellefløjene var forbundet med en lukket og overdækket vægtergang, og såvel for enden af hver fløj som i mellemrummene mellem fløjene i forbindelse med vægtergangen var der indrettet observatorier med såkaldte strålegårde til brug ved fangernes gårdture.

En nærmere beskrivelse såvel af det oprindelige anlæg som af de bygningsmæssige ændringer, der blev foretaget i det første halve århundrede, findes i en artikel, som fængselsinspektør Ammitzbøll i anledning af anstaltens 50 års jubilæum offentliggjorde i Tidsskrift for Fængselsvæsen 1910. I denne artikel, der i det væsentlige handler om fængslets bygningsvæsen, hedder det bl. a.:

„Der gaar fra gammel Tid her paa Stedet sære Frasagn om Genvordigheder, hvormed der maatte kæmpes under Grundlæggelsen og Opførelsen og om mærkelige Mangler ved Plan og Overslag m. m., saaledes: at Pladsen valgtes midt i en Sump for at være sikker mod Vandmangel, at Heste og Vogne derfor sank i Muddret hvert Øjeblik med store Læs, og at en hel Fløjs Grundvold pludselig sank til Bunds og ligger begravet endnu den Dag i Dag tilligemed de c. 200,000 Rdl., som Stenene havde kostet, at der oprindelig ingen passende Adgangsvej var til Lodden, som laa midt imellem Landevejen og Jernbanen, hvorfor der senere maatte købes Strimler til begge Sider, at der ingen bestemt Plan var for Byggeriet og stadigt lavedes om paa det hele, saaledes f. Ex. Fangeskole og Lærerboliger ganske var forglemt, at en Gaard ved Taastrup Station paa 50 Tdr. Land kunde være købt til Byggegrund for mindre Pris end der gaves for Grus til Byggeriet fra Gaardens Grusgrav, at Overslaget var fuldt af Fejlregninger og blev langt overskredet, og meget andet.

Naar et saa stort og ualmindeligt Byggeforetagende gaar for sig gennem en Arrække ude paa Landet, vil der selvfølgelig altid i Løbet af et halvhundrede Aar danne sig Myther om denne mærkelige Begivenhed, og det kan have sin Interesse at undersøge Forholdet mellem Virkelighed og Digt.

Fængslets Tilblivelseshistorie var i Virkeligheden lang og trang. Den 20. Maj 1853 var den nye Strafanstalt i Horsens for Fællesfanger bleven taget i Brug. Herved var det første Skridt til Gennemførelsen af Fængselsreformen efter kgl. Res. af 25. Juni 1842 gjort. Det næste maatte nu blive Opførelsen af et Forbedringshus for de til kortere Aaremaal dømte mandlige Forbrydere, hvoraf der d. 1. Januar 1853 hensad 565 til Forbedringshus dømte i de gamle Anstalter. Den nævnte kgl. Resolution fastslog, at saadanne Forbrydere skulde behandles i Ensomhed Dag og Nat, „da Isoleringen maa anses som det virksomste

Middel til Forbrydernes Forbedring, medens Samlivet mellem Forbrydere demoraliserer dem indbyrdes end mere og afføder og vedligeholder Forbindelser, der true Retssikkerheden“. Overinspektionen for Fængelsvæsenet, Etatsraad David, indgav derfor d. 10. August 1853 en Forestilling til Justitsministeriet om Opførelsen af et Cellefængsel til 360 à 400 Fanger, som han antog med alt Tilbehør kunde opføres i Løbet af 5 Aar for ca. 400,000 Rdl., og begærede en Bevilling på Finansloven for 1854/55 til Indkøb af Grund, Tilvejebringelse af Planer og Tegninger og til forberedende Byggearbejder. Grundens Størrelse ansloges til 10 à 12 Tdr. Land. Angaaende Beliggenheden af Fængslet udtaltes, at det burde opføres i Nærheden af København eller ved Jernbanen til Korsør, fordi Hovedstaden afgav de fleste Forbedringshusfanger, og Isoleringssystemet er særlig paakrævet for disse Forbrydere, ligesom administrative Grunde talte for at lægge det paa Sjælland i Nærheden af Overbestyrelsen.

Ved Valget af Pladsen spillede ganske rigtigt Vandforsyningen en stor Rolle. Horsens Strafanstalt var anlagt paa en høj Banke, og Adgangen til Vand havde vist sig baade vanskelig og kostbar der. Nu maatte der altsaa udses et Sted paa en Slette med rigelig Vandadgang. Efter Undersøgelse af Vandinspektør Colding valgtes blandt de tilbudte Lodder Husmand Hans Didriksens Lod paa Vridsløselille Mark.

Overinspektionen anbefalede at købe den nævnte Lod, der laa midt imellem Glostrups og Kjøgevejs (senere kaldet Taastrups) Jernbanestation og midtvejs mellem Roskilde Landevej og Jernbanelinien, samt en tilstødende mindre Lod, der gav Adgang til Jernbanen, til sammen 10—11 Tdr. Land. Gaarden ved Taastrups Station kan ikke ses at være tilbudt, hvilket dog ikke er usandsynligt, da det omtales, at der foreligger flere Tilbud.

Paa Finansloven for 1854/55 bevilgedes til en Begyndelse 45,000 Rdl. til et nyt Forbedringshus i Sjælland, og under 7. Novbr. 1854 udnævnte Justitsministeriet en Kommission, bestaaende af David, Bygningsinspektør Friis og Byfoged Crone til at bedømme de indkomne Tegninger og Planer og afgive Beretning.

Kun 1 af de indkomne Projekter fandtes af Kommissionen egnet til at tjene til Grundlag for videre Udarbejdelse af Planer. Det viste sig at være forfattet af Bygningsinspektør Krüger i Pinneberg med Assistance af Civilingeniør Timmermann i Hamburg og afkøbtes disse for 500 Rdl., hvorpaa det overdroges Bygningsinspektør Friis at foretage de fornødne Ændringer i Projektet mod et Honorar af 500 Rdl. Det af Friis saaledes ændrede Forslag, hvis Overslagssum lød paa 550,000 Rdl., indstilledes af Kommissionen til Antagelse, og Justitsministeriet indgik under 14. Marts 1856 med en Forestilling til Kongen om at bifalde Planen, at overdrage Ledelsen af Byggeforetagendet til David og Friis og at bemyndige disse til at ansætte Arkitekt og afholde Udgifter til Konduktør, Tegnestue, Befordring, Diæter, Kontorudgifter og Bogføring; endvidere udbades Bemyndigelse for Justitsministeriet til at approbere Afvigelser, „som findes hensigtsmæssige og kan fore-

tages uden væsentlig Forandring i Planen“. Denne Indstilling bifaldtes under 17. Marts af Kongen. Bygningskommissionen konstituerede sig og ansatte Arkitekt Nebelong som teknisk Leder.

Efter Friis' Forslag skulde Fængslet rumme 381 Fangeceller, 11 Badeceller, 8 Pumpeceller, Kirke til 240 Fanger, 2 store Arbejdssale, Spadseregaarde for 72 Fanger, Sygeafdeling, Kontorer, Økonomirum, Lagerrum, Værelser for ugifte Betjente m. m. indenfor Ringmuren, og udenfor denne 2 Bygninger Nord for Fængslet til Bolig for Inspektøren, Præsten, Overværkmesteren og eventuelt Lægen, og Syd for Fængslet 2 Bygninger, hver med 4 Boliger for gifte Betjente. De 4 Cellefløje kunde eventuelt forlænges, Spadseregaardene var placerede mellem Fløjene og Arbejdssalene, beregnede til 60 Fællesfanger, i 2 selvstændige Bygninger i Hjørnerne af Ringmuren. Fangeskolen nævnes ikke i dette Overslag, heller ikke Lærerbolig.

Da der efterhaanden som Arbejderne skred frem opstod forskellige Spørgsmaal om Forandringer i Planen for at gøre denne saa tidsvarende som muligt, foretog Arkitekt Nebelong i Efteraaret 1856 en Rejse til Belgien for at gøre sig bekendt med de nye Fængselsbygninger i Coutry, Brügge, Lüttich og Antwerpen og gjorde der Bekendtskab med Fængselsarkitekt Dumont, som paatog sig at revidere Planen og udarbejdede nye Tegninger med ikke ubetydelige Forandringer særligt vedrørende Gaardenes Placering for Enden af Fløjene i Forbindelse med Observatorier, en Forbindelsesgang mellem Enden af Fløjene, en Fangecelle i Centralbygningen, Ventilationen og Opvarmningen, alt i Lighed med Dumonts Indretninger i Celledfængslet i Louvain. Da der nu efter Cellegaardenes Fjernelse blev Plads mellem Fløjene, foresloges det at henlægge Arbejdssalene der. Disse Forandringer billigedes af Byggekommissionen, som gav Indberetning derom til Justitsministeriet og sendte litograferede Planer til Rigsdagen, men uden at gøre tilstrækkeligt opmærksom paa Forandringernes Omfang og de forøgede Omkostninger.

Byggeriet fortsattes i de følgende Aar, og Fængslet fuldførtes efter de af Dumont reviderede Planer, hvori dog efterhaanden foretoges nogle Forandringer. Efterat Grunden var lagt til de 2 Bygninger til Arbejdssale mellem Fløjene, og Murene var opført i 2 Alens Højde, blev det saaledes besluttet at nøjes med den ene Bygning; den anden nedreves og paa en mindre Del af Grunden opførtes 2 Smedier, medens Resten af Grunden tildækkedes. Herfra stammer Sagnet om den sunkne Cellefløj. Andre Forandringer var: Fangeskolens Flytning fra Centralen til ved Siden af Bygningen til Arbejdssal mellem A og B. Fløje, hvorved indvandt Plads til nogle flere Celler, Jerntrapper og Hvælvinger i Stedet for Trætrapper og Bjælkelag, Forbindelsesfløj mellem Port og Sygehus og Magasinbygning, Asfalt i Stedet for Trægulve, Forlængelse af Ringmuren og Opførelse af udvendige Stræbepiller.

Paa Finanslovene for 1856/57, 1857/58, 1858/59 og 1859/60 bevilgedes henholdsvis 100,000, 100,000, 150,000 og 110,000 Rdl., hvormed

Overslagssummen 550,000 Rdl. var naaet. Der stod imidlertid i Foraaet 1859 saa mange Byggearbejder og ubetalte Regninger tilbage, at der endnu dels paa Finansloven for 1860/61 og dels paa Tillægsbevillingsloven for samme Aar maatte bevilges ialt 171,500 Rdl., heraf til tilbagebetaltes senere 6,411 Rdl. 88 β , saa at Overskridelsen blev ca. 165,000 Rdl.

Den 29. Marts 1860 vedtog Folketinget en Beslutning om at opfordre Justitsministeriet til at lade anstille nøjagtige Undersøgelser angaaende de stedfundne Overskridelser, og under 31. Maj s. A. nedsattes en Allerhøjeste Kommission, bestaaende af Kammerjunker, Godsejer E. Emil Rosenørn, Overretsassessor C. S. Klein og Arkitekt D. Herholdt, til at undersøge Grunden til Overskridelsen. Kommissionen holdt sit 1ste Møde d. 21. Juli 1860 og afgav Betænkning d. 14. Oktbr. 1862, hvorefter kun ca. 50,000 Rdl. af Overskridelsen skyldes Planens Udvidelse og Forandring, medens ca. 30,000 Rdl. er medgaaede til Udgifter ifølge den approberede Plan, som var forglemt i Overslaget, og Resten ca. 85,000 Rdl. skyldes Prisstigninger og Fejlregninger og uholdbare Forudsætninger i Overslaget. Kun for de 50,000 Rdls. Vedkommende, som er anvendt udover Planen, kunde der være tale om at drage Bygningskommissionen til Ansvar, men Undersøgelseskommissionen indstillede, at der ikke gjordes saadant Ansvar gældende, idet Pengene er anvendt til Forandringer, som virkelig har gjort Bygningen bedre skikket til sit Øjemed og forøget dens Soliditet, og Bygningskommissionen, som ganske vist har manglet tilstrækkelig Hjemmel til Overskridelserne, dog med Grund kan have antaget, at en særdeles Myndighed med Hensyn til dette Byggeforetagende var overdraget den.

Efterat Spørgsmaalet om Ansvar for Overskridelsen var afgjort i Overensstemmelse med Undersøgelseskommissionens Indstilling, afleverede endelig Bygningskommissionen som ovenfor omtalt Straffanstalten d. 23. Novbr. 1860 til Inspektøren Justitsraad Bruun, der dog straks fremkom med Begæring om yderligere Bevilling på c. 1700 Rdl. til Retorter til Gasværket, et Orgel til Kirken, Kirkestole m. m. I intet af de mig bekendte Forslag findes Gasværket omtalt, men maa dog antages at have været planlagt fra Begyndelsen.

Hermed var i det væsentlige Byggearbejderne afsluttede, og Cellefængslet på Vridsløselille Mark var beredt til at træde ind som et vigtigt Led i det nye Straffesystem, der fik sin endelige Ordning ved Straffeloven af 1866 og den Kongelige Anordning af 13. Februar 1873. Cellesystemet var endnu nyt i Europa og dets Formaalstjenlighed omtvistet; men Tiden har tilfulde godtgjort, at Cellefængslet samtidigt med at være et virksomt Straffemiddel er en human Foranstaltning af første Rang, som ingen civiliseret Stat kan undvære, naar det anvendes med Skønsomhed paa de Individer, som det passer for, og naar Isoleringen suppleres med en opdragende Behandling. I de siden 5. Decbr. 1859 forløbne 50 Aar har Fængslet ialt huset 17,948 Fanger eller gennemsnitligt ca. 360 aarlig. Uagtet Befolkningens Tilvæxt har

Cellefængslet indtil Aarhundredets Udgang vist sig tilstrækkelig til Behovet, hvori det maa være tilladt at se et Vidnesbyrd om Straffens Formaalstjenlighed. Først i det sidste Decennium er Trangen til mere Plads til Fanger bleven umiskendelig, og vi staa overfor Spørgsmaalet om Opførelse af nye Strafanstalter, hvorved nyere Tanker paa Straffuldbyrdelsens Omraade samtidigt kunne realiseres.

For sin Tid var det nye Cellefængsel et betydeligt Fremskridt i Henseende til Bygningens Indretning og Udrustning i forskellige Retninger. Det ledende Princip var en gennemført Isolation af Fangerne og en stærk Centralisation af det hele Anlæg for at lette Betjeningen og Oversigten. Derfor lagdes de 4 Fangefløje stjerneformigt omkring en Centralhal, saa at hele Virksomheden koncentreredes om denne, hvorfra alt hvad der passerer i Fløjene kan iagttages. Fangegaardene lagdes paa samme Maade koncentrisk omkring Observatorier i Enden af Fløjene. Kirken og Skolen indrettedes med smaa Aflukker i amfiteatralisk stigende Kredse med Prædikestol og Kateder som Centrum og Mellemgange i koncentriske Kredse. Enhver Celle forsynedes med Vandkloset, et hidtil hertil Lands saa godt som ukendt Fænomen, og med Vandtilførsel til en Vaskeskaal, saa at hele Toilettet kunde foregaa i Cellen, endvidere med særskilt Friskluftstilførsel og Udsugningsrør. Til Belysningen opførtes et særligt Gasværk, til Madens Tilberedning indlagdes Dampgryder, der tilligemed Badeindretningerne forsynedes med Damp fra en Dampkedel, og til Opvarmningen af Kontorer og Celler indlagdes Rør med cirkulerende Vand, som opvarmedes ved særskilte Rørkedler i Kælderen. Alle disse Indretninger var dengang nye og saagodt som ukendte hertilands. Til Vandforsyningen graves 2 store Brønde mellem Fløjene, hvorfra Vandet pumpedes af Fanger i særskilte Celler i Kælderen op i Beholdere paa Loftet over Cellerne. Af saadanne Beholdere paa ca. 2 Kubikfod var der 1 til hver Celle, som fyldtes om Morgenens og som Fangen kunde tømme i Løbet af Dagen. Køkken, Økonomirum og Straffeceller placeredes i Kælderen, Kirken og Kontorer i en 5te Fløj ved Centralhallen, Magasiner og Sygehuset omkring en lille Forgaard i Forbindelse med Kirkefløjen. Kun Skolen fik en mere isoleret Beliggenhed mellem 2 Fløje. Alle Bygninger undtagen Kirkefløjen var af brandfri Konstruktion med Hvælvinger, Jerntrapper og Asfaltgulve. Planen som Helhed var meget smuk og fuldstændig symmetrisk; paa Bygningernes Udstyr, saavel det ydre som det indre, ofredes der derimod overensstemmende med Datidens spartanske Smag intet udover en Murkrands paa Portbygningen og et lille Spir paa Kirken; iøvrigt blankt Murværk af gule Sten, uden nogen Slags Prydelse.

Trods al anvendt Omtanke ved Planlæggelsen og Snille ved Udformningen af Detailler og Udstyr blottede Brugen efterhaanden ikke ubetydelige Mangler ved hele Anlægget.

Nogle af disse Mangler kan henføres til en altfor kopimæssig Efterligning af udenlandske Forbilleder uden tilstrækkelig Hensyntagen til klimatiske og lokale Forhold. Herhen hører Arrangementet med

Vandbeholdere paa Loftet, som i kolde Vintere bedækkedes med Is, hvorved fremkom Oversvømmelser og Ødelæggelse af Løfterne; endvidere den utilstrækkelige Plads til Materialier og færdige Varer, idet man ikke havde taget tilbørligt Hensyn til, at Arbejdsvirksomheden dels paa Grund af den lidet udviklede indenlandske Industri, dels paa Grund af Fængslets landlige Beliggenhed navnlig var henvist til at bearbejde de hjemlige Raaprodukter Træ og Halm, som fordre megen Plads; endvidere Vandforsyningen med Overfladevand, der snart viste sig utilstrækkelig i tørre Somre; endvidere Tjenesteboliger, som var beregnet paa, at en stor Del af Mandskabet skulde skaffe sig selv Bolig udenfor Fængslet i Omegnen, hvilket snart viste sig umuligt, saa nogle maatte slaa sig ned i København, andre i Roskilde eller i heldigste Fald i Glostrup til stærk Gene baade for Personalet og Fængselstjenesten; endvidere Afløbsforholdene, idet Kloakvandet førtes milelangt i aabne Grøfter med alt for lidt Fald gennem Vallengbæk By og udbredte Stank og Sundhedsfare i Egnen; endvidere selve Cellefløjenes stjerneformige Beliggenhed, som fremkaldte Forbindelse mellem Fangerne gennem Vinduerne, der i de spidse Vinkler mellem Fløjene kom altfor nær ved Genbovinduerne; endelig Indretningen af Stolene i Kirken og Skolen, der frembød gunstig Lejlighed for Fangerne til at sætte sig i indbyrdes Forbindelse, idet de var adskilte ved koncentriske i Stedet for ved radiale Mellemgange.

Andre Mangler maa tilskrives forskellige Aarsager, saasom: senere Tidens større Krav i hygiejnisk Henseende, hvorved sigtes til Cellerne for ringe Kubikindhold, Cellevinduernes for ringe Areal og Ventilationens Utilstrækkelighed; manglende Indsigt i den praktiske Fængselstjeneste Krav, hvorunder den højst uheldige Placering af Køkken og Økonomirum m. m. i Kælderen i Stedet for i en selvstændig Bygning, hvorved fremkommer Kroge og Smuthuller, som vanskeliggør Tilsynet, og det hele Anlægs gennemførte Sammentrængthed, der ved Siden af ubestridelige Fordele i andre Henseender frembyder mange Ulemper for den daglige Tjeneste derved, at Færdselen vanskeliggøres ved snævre Forbindelsesveje og vanskelige Adgange; utidig Sparsommelighed, hvorpaa den oprindelige ganske uanstændige tarvelige Udstyrelse af Kirken og den oprindelige Hovedadgang til Fængslet ad en Baggyde langs stinkende Muddergrofter er gode Exempler; Mangel paa Forudseenhed i Valget af Beliggenheden af Fængslet midt imellem 2 Jernbanestationer, hvorved al Virksomhed fordyres med Transportomkostninger, og saavel den hele Fængselstjeneste som Personalets daglige Tilværelse besværliggøres paa mange Maader.

Skulde der nu bygges et nyt Cellefængsel, vilde det nok i mange Maader blive anderledes end det nuværende, men det gaar vel ved de fleste Bygninger og Anlæg saaledes, at der senere viser sig Ufuldkommenhed, og at de i Løbet af et halvhundrede Aar forældes. Men derfor kan de alligevel i den forløbne Tid have opfyldt deres Bestemmelse saa godt som det med Rimelighed kan forlanges, hvis man i Mellemtiden har gjort, hvad der kunde gøres, forat rette Manglerne og imøde-

komme Tidens Krav. Og saaledes har Forholdet været med Celle-fængslet. Efterhaanden som Trangen til Forandring i en vis Retning blev bydende, er der søgt at raade Bod paa den paagældende Mangel paa bedste Maade. Det er betydelige Forbedringer, der saaledes i Aarenes Løb er indførte baade indenfor og udenfor Ringmuren, og baade Fængslet selv og dets Omgivelser har forandret Udseende paa mange Punkter. En Del Mangler, navnlig dem der stammer fra selve Anlæggets Sammentrængthed, har man selvfølgelig maattet lade staa hen som uafhjælpelige, andre, som er forbunden med forholdsvis stor Bekostning og vanskeligt udførlige, som Forandring af Kirkestole og Indsættelse af større Cellevinduer, er Touren ikke kommen til endnu. Men hvad der er udført er i og for sig saa betydningsfuldt og har i saa høj Grad forbedret Forholdene, at Fængslet trøstigt kan gaa det næste halve Aarhundrede i Møde og haabe at kunne gøre Fyldest endnu i en lang Aarrække.

Betrager vi først Terrænet uden om Fængslet, finder vi det udvidet og forskønnet næsten til Ukendelighed. En bred Allé med store Lindetræer og Slyngrøser fører nu fra Landevejen lige op til Portalen. Alleen er flankeret af Tjenesteboliger og Haver, og en Sidevej fører mod Øst ind til et Villakvarter med 7 Boliger for gifte Betjente. En større Villa ved Roskildevej rummer Bolig for Førstelæreren og en Pogeskole for Funktionærernes Børn, en mindre Bygning Stald og Kuskebolig, og et venligt Hus med Bindingsværksgavle i gammel dansk Stil paa Hjørnet mod de 2 store Plæner foran Fængslet er Bolig for Inspektøren. I den østre Forbolig bor nu Præsten, Viceinspektøren og Kapellanen, i den vestre Bogholderen, Kassereren og Kontorfuldmægtigen. I de 2 Boliger bag ved Fængslet bor Overbetjente, Kontorassistenter, Mestre, Andenlæreren og en privat Mester. Ved Gasværket er foruden for Gasmesteren indrettet Bolig for Sygebetjent og Vævebetjent, og Gasværket er udvidet med en ny Gasbeholder, Tjærebasin m. m. Ude ved Jernbanen giver en lille Ventesal Ly for Rejsende til de 3 Tog, der daglig standser ved Fængslets Sidespor. Paa den nordlige Side af Roskilde Landevej ligeoverfor Indkørselsalleen ligger en lille gammel Bondegård med tilliggende ca. 10 Tdr. Land, hvori opfødtes Svin til Fængslet Brug, og ved Siden af Gaarden, der rummer Bolig for Arbejderformanden og en Husmand, et smukt lille Hus med Bolig for Tredielæreren. Kaster vi herfra Blikket omkring udenfor Fængslets Enemærker, møder vi inde i smukke Smaahaver lange Rækker af Smaahuse langs Landevejen til begge Sider, som i Aarenes Løb med Fængslet som Centrum og væsentligste Erhvervskilde for Beboerne er voxede op paa den fordums øde Slette. Fængslets Terræn er fordoblet fra ca. 14 Tdr. Land til ca. 28 Tdr. Land og ligger nu med sine mange store og smaa Bygninger, omgivne af velholdte Haver og Smaalunde som en Oase paa Heden? De oprindelige aabne Afløbsgrøfter med stinkende Indhold er rørlagte og tildækkede, og en underjordisk Ledning paa over $\frac{1}{4}$ Mils Længde skærer tværs over Marker og Moser ned til Vejle Aa med det overflødige Spildevand, efter at alle

faste Bestanddele er afsiede og ved Iblanding af Tørv og Halm forvandlede til luftfri Gødning, hvormed Køkkenhaven indenfor Ringmuren frugtbargøres. Hele Terrænet er hegnet med prydelige Stakitter af Gran og Tjørnehække.

.....

De 7 Betjentboliger, som rummer ialt 15 Familier, har gennemsnitlig kostet 8000 Kr. og er opførte af Fængslets egne Haandværksbetjente. Til hver Lejlighed hører 1 Skp. Land Have.

Vender vi os nu mod selve Fængslet, finder vi dettes Front betydeligt forandret. Portbygningen traadte tidligere stærkt frem, idet den kun med lave Halvetagesbygninger var forbunden med Gavlene af de 2 Sidefløje omkring Forgaarden. Men nu forsvinder den næsten, idet Mellembygningerne er forhøjede med en Etage. Til begge Sider er dernæst Sidefløjenes Gavle med 2 Etages-Forbindelsesbygninger forbundne ved Gavlene af 2 store nye Bygninger, symmetrisk beliggende Øst og Vest for Forgaardens Fløje, henholdsvis Skole og Pakhus. Selve Ringmuren er flyttet noget tilbage, saa at de 2 Forboliger ikke længere støde op til Fængslets Have indenfor Ringmuren, men er adskilte fra Ringmuren ved en Vej, der sammen med Stier paa begge Sider Øst og Vest for Ringmuren og Vejen Syd for Ringmuren danner en Passage for Natvægteren umiddelbart ved Muren, medens denne tidligere var belemret med Haver og Espalier, som vanskeliggjorde Bevogtningen. — Ringmuren, som oprindeligt var dækket med glaserede Tagsten, der i Tidens Løb frøs itu, saa at Vandet trængte ned i Muren og ødelagde denne, er nu dækket med Betonklodser, under hvis Mellemrum smaa Blyrender aflede det nedsivende Vand.

Indenfor Ringmuren bemærke vi den store Forandring, som er sket ved Opførelsen af Pakhus- og Skolebygningerne med mellemliggende Forbindelsesbygninger og tilhørende Gaarde. Pakhuset med tilhørende Forbindelsesbygning er opført i 1888/89 og har kostet ca. 60,000 Kr., Skolen med Forbindelsesbygning og Forhøjelsen af Bygningerne ved Siden af Porten er opført i 1889/90 og har kostet ca. 89,000 Kr. Ved disse Byggeforetagender er opnaaet store Goder; for Arbejdsvirksomheden ved Tilvejebringelse af rummelige Lokaler til Varer og Materialier, for Fangebehandlingen ved Afløsning af den gamle indskrænkede og i mange Henseender noget uheldige Fangeskole i et Skur mellem A og B Fløjene med en stor lys og luftig Skolesal til 100 Fanger, hvorved en udvidet Undervisning er muliggjort, og for Brandsikkerheden, idet alle brændbare Sager, som hidtil af Mangel paa anden Plads fyldte Lofterne over Cellefløjene, nu har kunnet fjernes derfra. Pakhus og Skole er af brandfri Konstruktion. Skolen er indrettet efter et nyt System med Adskillelse af Stolerækkerne ved faste Skillerum og Mellemgange, saa at indbyrdes Forbindelse mellem Fangerne er udelukket¹⁾

¹⁾ Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen 1910 s. 43 ff.

Fængslet på Vridsløselille mark. Plan af 1ste etage. 1859.

De af inspektør Ammitzbøl således beskrevne ændringer i fængslets bygningsmæssige forhold kan i det hele ikke siges at have medført væsentlige ændringer i anstaltens struktur.

Ganske anderledes er det gået i det sidste halve århundrede. I dette tidsrum er der, som det senere skal omtales, sket en udvikling bort fra den totale isolation hen imod en stedse stigende fællesskabsbehandling, hvilket har givet sig udslag i en række byggeforetagender, som i ret høj grad har ændret fængslets hele karakter.

Endnu i de første år fandt der dog ikke særlige byggeforetagender sted bortset fra, at der i 1912 blev opført „et kompleks af særlige aflukker mellem B-fløjen og C-fløjen til brug ved gymnastikundervisningen“, men i 1916—17 byggedes mellem C-fløjen og D-fløjen et smedeværksted med plads til 30 fanger, og 1920 blev der i en bygning mellem A-fløjen og B-fløjen indrettet et fælles blikkenslagerværksted, ved hvilke byggeforetagender de første skridt blev gjort mod fangernes værkstedsarbejde i fællesskab.

Det næste store fremstød i retning af fællesværksteder kom i årene 1930—32, hvor der i forbindelse med den sydlige ringmur blev opført en meget stor bygning i næsten hele sydmurens længde, således at den hidtidige ringmur udgør bygningens sydlige væg, mens herefter bygningens nordmur afgrænser anstaltens lukkede terræn. I den vestlige halvdel af denne bygning indrettedes et stort smedeværksted, mens den østlige del anvendes som lager. Midt i bygningen, altså imellem smedien og lageret, findes et portrum med porte såvel ind til det indvendige terræn som ud til det frie areal, således at den meget betydelige indførsel af materialer og udbringelse af færdige arbejdsprodukter kan foregå på bekvem og hensigtsmæssig måde.

I årene forud var opførelsen af funktionærboliger på fængslets ydre terræn blevet fortsat, således at man nåede op på et antal af 59 boliger.

Efterhånden var tiden kommet til også at gå over til fællesskab på andre områder end det arbejdsmæssige, og 1932—34 blev der med henblik herpå foretaget bygningsmæssige ændringer, som gav mulighed for et hidtil ukendt fællesskab i skole og kirke. Den gamle skole fra 1890, hvor fangerne var indbyrdes adskilt, blev nedlagt, og i dens bygning indrettedes i stedet for dels en gymnastiksal uden adskillelsesforanstaltninger, dels over denne et fælles skræderværksted. I samme forbindelse blev kirken ombygget.

Det gamle kirkerum gik gennem nordfløjens 2 øverste etager, mens det nye kun opfylder den øverste etage, idet den tidligere stærke hældning af kirkegulvet ikke mere er nødvendig, efter at fangernes indbyrdes adskillelse under gudstjenesten er opgivet. I den således ledigblevne etage indrettedes skolestuer, bibliotek

og kontorlokaler. 1945/46 blev det imidlertid på grund af den stærkt forøgede administration nødvendigt at inddrage hele denne etage af nordfløjen til kontorer. Biblioteket blev derfor flyttet til stueetagen med bekvem indgang fra centralen, og til midlertidig skolebrug opførtes ud for D-fløjen en træbarak, som imidlertid stadig står og rummer 2 skolestuer og et sløjdlokale.

Af stor indirekte betydning for fængslet blev det, at psykopatanstalterne i Herstedvester efter den nye straffelovs ikrafttræden byggedes på fængslets terræn nord for landevejen. Psykopatanstalterne blev taget i brug i 1935, og deres bygningshistorie skal ikke omtales her; men det skal nævnes, at byggearbejder og bygningsvedligeholdelse vedrørende disse anstalter, der stedse i administrativ henseende har været underlagt statsfængslets inspektør, varetages af statsfængslets værkpersonale og maskinmestre omend naturligvis med anvendelse af psykopatforvarede i stedet for fængselsfanger, at hele jordtilliggendet nord for landevejen — ca. halvdelen af det samlede areal — siden da har været regnet som hørende til psykopatanstalterne, og at efterhånden ca. en trediedel af funktionærboligerne beboes af psykopatanstalternes personale.

Da der gennem mange år på grund af den stedfundne udvikling havde hersket en meget følelig pladsmangel på arealet indenfor ringmuren, blev den østlige ringmur i 1940/41 flyttet ca. 38 m mod øst, og i de følgende år indtil 1951 foretoges en gennemgribende omlægning af hele terrænet indenfor ringmuren. De gamle strålegårde blev revet ned, således at nu kun en enkelt — mellem A-fløjen og B-fløjen udfor blikkenslagerværkstedet — står tilbage som en fortidslevning. Samme skæbne overgik den del af den gamle vægtergang, der gik mellem blikkenslagerværkstedet og B-fløjen og mellem B-fløjen og C-fløjen, således at der kun står tilbage afsnittene mellem C-fløjen og D-fløjen, og et stykke ved A-fløjen. Der anlagdes græsplæner med blomsterpartier, asfalterede veje og stier og på en del af det indvundne areal mod øst en græsbevokset sportsplads, der benyttes til fodbold- og håndboldspil, atletik og gymnastik. Som helhed fremtræder nu det indvendige terræn, især den sydlige del fra smedie- og lagerbygningen op mod B- og C-fløjen og det store område mod øst med sportspladsen og de senere omtalte små fangehaver, smukt og venligt.

Under besættelsen oplevede det gamle fængsel en voldsom og ganske uforudset stigning i fangetallet, og da den i sig selv lidet heldige anbringelse af 2 fanger i hver celle ikke var tilstrækkelig til at løse pladsproblemet, måtte man skride til opførelse af 2 barakker i det sydøstlige hjørne af terrænet indenfor ringmuren. I disse barakker indrettedes dels 4 sovesale, dels 2 store arbejdslokaler, der anvendtes til halmfletning og andet primitivt arbejde af den slags, som man under besættelsen beklageligvis i vidt om-

fang måtte lade sig nøje med. Da det kunne påregnes, at der kun i et kortere tidsrum ville være behov for sådanne foranstaltninger, var man til en begyndelse inde på den tanke at opføre disse bygninger af træ, således at de uden større vanskelighed eller tab kunne rives ned, når situationen bedrede sig. Imidlertid bestemte man sig, da det mod forventning viste sig muligt at skaffe materialer dertil, til at bygge dem af mursten i den hensigt senere at indrette fællesværksteder i dem, og disse planer realiseredes efter krigen, således at der nu er skræderværksteder i hele den sydlige bygning, medens den nordlige rummer dels skomagerværksteder og dels et mindre møbelpolstrerværksted. Også denne foranstaltning betød et meget stort skridt bort fra cellarbejdet i retning af fælles værkstedsdrift.

I det tidligere skræderværksted i gymnastiksalsbygningens tagetage blev der indrettet et sadelmageri, der stadig består omend med temmelig trange pladsforhold.

Den af Ammitzbøll omtalte uheldige placering af køkkenet i hovedbygningens kælder opretholdtes lige til 1933, da det flyttedes til bygningen i den nordlige ringmur vest for hovedporten. I 1945/46 måtte det udvides med en mindre tilbygning ved den vestlige del, hvorved bemærkes, at der stedse siden 1935 fra køkkenet er leveret mad også til psykopatanstalterne i Herstedvester. Transporten heraf sker 3 gange daglig i et særligt konstrueret enspænderhestekøretøj. I køkkenbygningens anden etage indrettedes et fælles børstenbinderi, og dette værksted underkastedes 1956/57 en tiltrængt modernisering.

Det nye smedeværksted ved sydmuren ødelagdes i 1944 af en ildebrand, men genopbyggedes i de følgende år på samme sted i nogenlunde uændret skikkelse. Der foregår for tiden en modernisering af dette værksted. Den gamle smedie mellem C- og D-fløjen, der siden 1932 havde ført en beskedent tilværelse som trælager m. m., og som nærmest var dømt til nedrivning, blev i 1957 sat nødtørftigt i stand og taget i brug som svejsecentral. Anledningen hertil var, at fængslet fra vejdirektoratet modtog en meget omfattende ordre på levering af standere til nye skilte rundt om ved landets veje. Dette arbejde er meget pladskrævende og vil som følge deraf ikke kunne foregå i det egentlige smedeværksted. Det vil tage adskillige år at gennemføre dette arbejde, og nye opgaver vil måske følge efter, så det kan se ud, som om den gamle værkstedsbygning skal gennemleve en renæssance.

Foruden disse bygningsforanstaltninger må det omtales, at der naturligvis i tidens løb er etableret en række tekniske forbedringer på forskellige områder.

Allerede 1888 installeredes det første telefonanlæg bestående i en ledning til Glostrup jernbanestation. Denne ledning nedlagdes i 1910 samtidig med, at den telefonforbindelse, som man på det tidspunkt allerede i adskillige år havde haft med Køben-

havn, forbedredes ved fordobling af tråden. I overensstemmelse med den tekniske udvikling og det stedse stigende behov er anlæget gentagne gange udvidet og forbedret, indtil der i 1935 installeredes et fuldt moderne anlæg i direkte kontakt med et tilsvarende på psykopatanstalterne. Da der som anført altid har været knyttet et gasværk til anstalten, gik der uforholdsmæssig lang tid, før man gik over til elektrisk belysning i fængslet og funktionærboligerne. Således blev der først i 1936 indlagt elektrisk lys i 2 cellefløje og i alle fængslets kælderrum, og i de to andre fløje holdt gasbelysningen stand lige til 1946. Den gamle gasinstallation opretholdes stadig som nødbelysningsanlæg.

Lige fra begyndelsen har der været indlagt centralvarme i selve fængslet, og dette anlæg synes i det hele at have fungeret tilfredsstillende. I kirken, sygehuset og kontorerne blev der dog først installeret centralvarme i 1887/88. Indtil da havde disse lokaliteter været opvarmet af kakkelovne, og disse synes at have voldt forskellige kvaler. Således ses der i midten af 1870'erne at have været en ret vidtløftig korrespondance med en røgfordriver Poulsen, hvis bestræbelser i hvert fald den første tid viste sig at falde temmelig uheldigt ud, „især ved østlige vinde“. I tidens løb er der naturligvis også på dette område sket moderniseringer, i de senere år ved delvis overgang til oliefyring. Skolebarakken og de 2 værkstedshygninger, der blev bygget under besættelsen (skræderi, skomageri og møbelpolstrerværksted) er stadig kakkelovnsopvarmede, og det samme gælder næsten alle funktionærboligerne. Også brandslukningsmateriellet er naturligvis blevet tilpasset efter tidens krav og omfatter bl. a. en moderne motorsprøjte, røgdykkermateriel m. m.

Vil man, som Ammitzbøll for et halvt århundrede siden gjorde det, kaste et blik over helheden, kan man stadig med en vis ret sige, at fængslets terræn ligger som en oase på heden. Landevejen med sine grønne vejgrøfter, hvor dengang en klynge småhuse grupperede sig med fængslet som centrum, har mistet ethvert spor af landlig idyl og udgør nu et larmende og desværre blodigt afsnit af hovedvej 1, hvor trafikken haster forbi uden at ænse fængslet, og Vridsløselille by huser et par tusinde mennesker og er vel med sin realskole og sit kommunekontor samt enkelte fabriksvirksomheder at betragte som midtpunktet i Herstedernes kommune. Giver man sig fra afstand tid til at løfte øjet fra vejbanen, ser man grupper af ærværdige træer løfte sig på det ellers komplet skovløse flade terræn, og op imellem dem rager kirkefløjens spir og lader den ikke stedkendte beskuer forestille sig en herregård. Drejer man af fra hovedvejen, kommer man gennem en smuk allé af lindetræer og bøgehække til frontpladsen foran hovedporten, domineret af 2 store kastanietræer — et foran hvert af de 2 forboliger —, der må være plantet nogenlunde samtidig med fængslets grundlæggelse, og nu som

Cellegang. 1959.

for 50 år siden ligger selve fængslet omgivet af funktionærboliger med pyntelige småhaver og mod syd ned mod banen et lille parkanlæg. Alle vejanlæg er nu asfalteret og belysningen forøget; men helhedspræget har næppe ændret sig stærkt.

Helt anderledes er det gået med terrænet indenfor ringmuren. Som foran nævnt er det blevet betydeligt forøget ved den østlige ringmurs flytning, og medens det område, hvor fangerne færdedes, i sin tid var snævert afgrænset af den lukkede vægtergang, der forbandt enderne af cellefløjene, og de mange med den forbundne strålegårde, hvilket gav det hele anlæg et trykket, mørkt og truende præg, hvorimod fangerne med ganske få undtagelser ikke havde nogen adgang til det mellem vægtergangen og ringmuren liggende areal, der udnyttedes til dyrkning af køkkenurter, udgør hele det indvendige terræn efter nedrivnin-

gen af strålegårdene og halvdelen af vægtergangen en helhed med græsplæner, blomsterpartier, sportsplads, fangehaver og asfalterede veje og stier. De mange værkstedsbygninger præger billedet og giver anledning til en livlig trafik, og ved gårdture, sportsudøvelse m. v. befolker de mange fanger terrænet. Dette billede kan synes helt tiltrækkende; men det indrammes den dag i dag af den barske ringmur, der nok til stadighed skal minde den, der ser den fra indersiden, om, at det jo ikke er et forlystelsessted, han frekventerer, og tyngdepunktet i den sikkerhedsmæssige bevogtning ligger nu ved ringmuren.

Som afslutning på omtalen af fængslets bygningsmæssige foranstaltninger skal meddeles, at det flere gange omtalte gasværk, der ligger på anstaltens terræn ud for det sydvestlige hjørne af ringmuren, stadig drives for fængslets regning. Dets virksomhed ledes af fængslets maskinmester, tidligere betegnet som gasmester; men arbejdet udføres af civile tariflønnede gasværksarbejdere, og der beskæftiges ingen fanger. Selv om det leverer gas til Vridsløselille by, er det så lille, at dets drift ikke mere er rentabel, og det vil formentlig blive nedlagt i nærmeste fremtid.

FANGERNE.

Antallet af fanger, der i kortere eller længere tid har fristet tilværelsen i den anstalt, hvis indretning ovenfor er beskrevet, lader sig desværre ikke opgive ganske nøjagtigt; men indtil udgangen af 1958 — det sidste hele år inden jubilæet — er der indsat ca. 39.600, hvilket svarer til lidt over 1 fange pr. dag. Heraf er ca. 38.200 indsat efter dom, og resten, ca. 1.400, på anden måde, det vil sige på grund af overtrædelse af vilkårene for betinget løsladelse eller ved overflytning fra anden anstalt. Adskillige har imidlertid været indsat flere gange, og der foreligger ingen opgørelse over, hvor mange forskellige personer, der i alt har været indsat; det forekommer dog nogenlunde rimeligt at anslå tallet til omkring 20.000.

De første fanger blev indsat i anstalten den 20. december 1859. Indtil udgangen af 1932 er der indsat ca. 27.630 forbedringshusfanger, medens der efter den nye straffelovs ikrafttræden, det vil sige i årene 1933—1958, er sket ca. 11.970 indsættelser.

Som meddelt i den citerede ministerielle beretning fra 1863 skulle fangerne, såsnart de færdedes udenfor cellerne, bære maske for at være ukendelige. Denne regel måtte naturligvis fraviges, når fangerne arbejdede i fællesskab; men for cellefangernes vedkommende opretholdtes den lige til 1924, da justitsministeriet traf den bestemmelse, at der ved indsættelsen i straffeanstalten skulle leveres enhver fange, der skulle undergives behandling efter det absolutte cellesystem, en maske, idet det sam-

tidigt skulle meddeles fangen, at brugen af masken tilsigtede at beskytte ham imod efter løsladelsen at blive genkendt af medfanger, men at han kunne undlade at benytte masken, hvis han ønskede det. Anvendelsen af masken var herefter i intet tilfælde obligatorisk, men gik først helt af brug henimod besættelsestiden, idet der dog fremdeles i flere år blev givet enhver nyindsat fange tilbud om en maske. Det kan ikke være formålet med nærværende beretning at lade disse masker falde. Adskillige fanger har i deres samtid været velkendte personligheder, og deres sager har været genstand for almindelig interesse og omtale; men nu har de udstået deres straf og bør derefter have fred, hvorfor navne på de enkelte kun undtagelsesvis vil blive fremdraget i den følgende skildring.

Derimod må der meddeles forskellige oplysninger om karakteren af fængslets belæg i det lange tidsrum. Det tjener herved næppe noget formål at meddele fuldstændige statistiske oplysninger vedrørende de mange fanger, og man har derfor valgt i de nedenstående tabeller at fremføre oplysninger vedrørende hvert 5. år, hvilket skønnes vil give et tilstrækkeligt klart billede af de bevægelser, der i tidens løb er foregået.

Tabel 1.

År	Indsat efter dom	Under 15 år	Alder						Over 60 år
			15-20	20-25	25-30	30-40	40-50	50-60	
1861	185	3	18	53	53	58	—	—	—
1866	281	1	33	54	60	76	42	12	3
1871	267	1	34	74	56	55	28	19	—
1876	270	2	35	88	65	45	27	8	—
1881	360	1	50	130	90	52	31	6	—
1886	364	1	51	114	101	56	24	17	—
1891	359	—	53	102	90	64	37	12	1
1896	408	—	93	147	86	45	29	8	—
1901	524	—	109	209	115	59	24	8	—
1906	443	—	93	175	87	52	21	15	—
1911	646	—	90	226	190	88	40	11	1
1916	444	—	13	125	182	96	19	9	—
1921	345	—	1	49	170	81	34	7	3
1926	316	—	—	28	142	101	31	12	2
1931	305	—	—	32	123	86	44	16	4
1936	245	—	1	8	28	108	65	27	8
1941	575	—	37	98	160	160	72	37	11
1946	684	—	16	90	164	204	149	53	8
1951	229	—	—	10	38	64	72	26	19
1956	285	—	—	3	38	118	90	25	11

Det vil heraf ses, at belægets gennemsnitsalder er steget stærkt, men at denne stigning ikke er foregået jævnt, hvorimod der kan påpeges 3 forskellige perioder, således at aldersfordelingen indenfor hver enkelt af disse er nogenlunde jævn. Dette fænomen står i sammenhæng med 2 bestemte begivenheder, nemlig oprettelsen af straffeanstalten i Nyborg i 1913 og den nye straffelovs ikrafttræden 1933.

I den første periode fra 1859 til 1913 er gennemsnitsalderen meget lav. Gennem de første mange år er der jævnligt indsat fanger under 15 år; men dette gik efterhånden af brug, og ved straffelovstillæget af 1905 hævedes forøvrigt den kriminelle lav-alder fra 10 til 14 år. Gennem hele perioden er der imidlertid indsat et betydeligt antal fanger under 20 år, og tyngdepunktet ligger på aldersgruppen mellem 20 og 25 år.

I perioden fra 1913 til 1932 blev der kun indsat ganske få fanger under 20 år, og i slutningen af perioden bortfaldt disse indsættelser helt, og tyngdepunktet er forrykket til aldersgruppen 25—30 år. Iøvrigt kendes det på tallene for denne periode, at statsfængslet i Nyborg udvidedes ved opførelse af den store midterfløj i 1920, idet denne anstalt herefter i endnu højere grad optog de yngre fanger.

I den tredje periode fra den ny straffelovs ikrafttræden er tallene knapt så stabile. Blandt andet kommer der et stærkt indslag af yngre fanger i besættelsestiden, hvilket naturligvis hænger sammen med de da herskende særlige forhold, herunder den omstændighed, at der ikke kunne idømmes betinget straf for lovovertrædelser, som var begunstiget af mørklægningen. Gennemsnitsalderen er imidlertid i det hele steget, således at tyngdepunktet er forrykket til de 30—40-årige. I de allerseneste år har forøvrigt en yderligere stigning fundet sted, således at der kun undtagelsesvis indsættes fanger under 30 år, hvilket hænger sammen med, at der fra 1951 ikke mere indsættes fængselsfanger i anstalten i Horsens, hvor der i det væsentlige havde hensiddet ældre fanger.

Den idømte straffetids længde.

Forbedringshusarbejde, som var den strafart, der indtil udgangen af 1932 blev afsonet i anstalten, kunne kun idømmes for et tidsrum af ikke under 8 mdr. og ikke over 6 år, og der forekommer derfor ingen synderlig spredning i tallene for hele dette lange tidsrum. Det må erindres, at langt den største del af disse forbedringshusfanger udstod deres straf i enrum, og at de derved opnåede en afkortning i deres straffetid, således at den virkelige afsoningstid blev fra 6 mdr. til 3½ år. Der har dog gennem hele perioden været et noget varierende, men altid meget lille antal fanger, der afsonede i delvis fællesskab, og disse opnåede ikke en sådan afkortning.

Tabel 2.

År	Indsat efter dom	Livs- tid	16-12	12-8	8-6	6-4	4-3	3-2	2-1	1-1/2	6 mdr. og derunder.
1861	185	—	—	—	—	18	19	12	51	85	—
1866	281	—	—	—	—	16	13	29	66	157	—
1871	267	—	—	—	—	9	12	25	74	147	—
1876	270	—	—	—	—	9	9	20	71	161	—
1881	360	—	—	—	—	7	8	29	101	215	—
1886	364	—	—	—	—	8	9	33	123	191	—
1891	359	—	—	—	—	8	4	17	124	206	—
1896	408	—	—	—	—	7	7	38	123	233	—
1901	524	—	—	—	—	5	12	32	161	314	—
1906	443	—	—	—	—	6	14	38	159	226	—
1911	646	—	—	—	—	14	18	51	203	360	—
1916	444	—	—	—	—	11	3	31	102	297	—
1921	345	—	—	—	—	18	20	54	126	127	—
1926	316	—	—	—	—	11	16	49	115	125	—
1931	305	—	—	—	—	13	18	54	119	101	—
1936	245	1	—	—	1	6	6	29	59	133	10
1941	575	—	—	—	—	2	2	9	73	227	262
1946	684	6	6	10	15	34	32	94	237	218	32
1951	229	2	2	1	3	15	11	31	61	76	27
1956	285	—	1	—	1	7	8	17	84	109	58

Ganske anderledes har forholdene været efter den nye straffelovs ikrafttræden, idet der derefter har været indsat fanger med straffetid fra 5 mdr. (oprindelig dog 6 mdr.) til 16 år foruden adskillige til fængsel på livstid dømte fanger. Der findes ikke for fængselsstraffens vedkommende en tilsvarende regel om afkortning for udståelse af straf i celle; men til gengæld indførte den nye straffelov prøveløsladelse som en normal foranstaltning overfor fanger med straffetid over 9 mdr., således at de færreste af disse fanger har afsonet deres straf fuldt ud.

Iøvrigt har den gennemsnitlige opholdstid i fængslet været nogenlunde den samme i begge perioder, nemlig ca. 1 år.

Der skal gøres opmærksom på, at de meddelte tal kun omfatter fanger, der er indsat efter dom. Dette medfører først og fremmest, at tabellen ikke omfatter det store antal (ialt 97) efter straffelovstillægget af 1. juni 1945 om forræderi og anden landskadelig virksomhed dømte fanger, der fra november 1951 har været anbragt i fængslet, idet disse fanger, der alle afsonede livstidsstraf eller meget lange tidsbestemte straffe, på et par undtagelser nær blev overført fra anden anstalt, nemlig statsfængslet i Horsens eller (undtagelsesvis) fængselsafdelingen på Kærshovedgård. Det må ligeledes nævnes, at der i 1944 fra statsfængslet i Horsens og statsfængslet i Nyborg overførtes 53 fan-

ger, der alle afsonede meget lange straffe, heraf adskillige livstidsfanger. Iøvrigt adskiller de overførte fangers forhold sig ikke væsentligt fra de efter dom indsatte.

Vil man ud fra den ovenstående opgørelse over straffetiden danne sig et indtryk af fængslets daglige belæg, må man huske på, at tallene vedrører de årlige indsættelser, men at en fange påvirker den daglige fordeling i længere tid, jo længere straffetid han har. Det kan således anføres, at der ved sidste årsskifte hen-sad 23 fanger, der afsonede straf af fængsel på livstid, og 21 fanger med tidsbestemte straffe på 10 år og derover foruden 13 landssvigere, der alle afsonede livsvarigt fængsel.

Arten af lovovertrædelser.

Tabel 3.

År	Indsat efter dom	Drab	Andre livs- og legems- kræn- kelser	Vold- taegt	Andre sædel.- forbr.	Blod- skam	Ty- veri	Andre berig. forbr.	Brand- stift.	An- det.
1861	185	—	3	2	1	1	136	34	6	2
1866	281	7	8	4	7	2	195	46	8	4
1871	267	5	8	5	5	1	183	34	19	7
1876	270	3	6	11	10	2	198	32	8	—
1881	360	—	10	11	6	1	257	43	21	11
1886	364	3	7	11	16	8	214	73	22	10
1891	359	3	9	12	22	8	220	52	21	12
1896	408	3	18	21	14	4	254	55	31	8
1901	524	1	13	15	6	9	390	58	16	16
1906	443	3	7	8	16	6	306	65	21	11
1911	646	5	12	23	22	12	405	126	27	14
1916	444	5	3	4	11	7	325	76	3	10
1921	345	1	—	1	16	12	254	51	7	3
1926	316	—	4	2	19	20	183	83	4	1
1931	305	2	4	1	15	26	183	58	7	9
1936	245	2	5	3	33	13	105	74	4	6
1941	575	—	16	3	52	8	293	171	4	28
1946	684	12	14	6	36	21	301	263	1	30
1951	229	7	6	2	35	15	82	63	8	11
1956	285	—	14	1	68	15	112	70	3	2

Disse tal måtte, hvis de skulle gøres til genstand for en nærmere videnskabelig bearbejdelse, specificeres udførligere, og der måtte anvendes forskellige rubriceringer før og efter 1933, idet straffeloven af 1930 på adskillige områder indførte nye opdelinger og beskrivelser af lovovertrædelserne, ligesom visse forhold, der tidligere var kriminaliserede, ikke straffes efter den nye

straffelov, f. eks. homosexuelt forhold uden betaling mellem voksne. Den valgte opdeling forekommer imidlertid på en rimelig måde at belyse karakteren af fængslets belæg gennem de skiftende tider. Også her må det erindres, at de groveste lovovertrædelser giver de længste straffe, hvorfor deres udøvere vejer langt tungere i det daglige belæg, end tabellens tal umiddelbart giver udtryk for. De anførte tal kan give anledning til mangehånde betragtninger. Der synes at være en betydelig sammenhæng mellem bevægelsen for flere rubrikkers vedkommende og den af tabel 1 fremgående stigning i belægets gennemsnitsalder, f. eks. aftager antallet af voldtægtsforbrydelser efterhånden, som belæget bliver ældre, medens til gengæld blodskam forekommer i stedse flere tilfælde. De forskellige tiders samfundstilstande, herunder de sociale forhold, afspejler sig ligeledes i tabellen. I jubilæumsskriftet om statsfængslet i Horsens er der peget på, at ældre tiders trykkende tyendeforhold har givet sig udslag i en påfaldende mængde af brandstiftelser, hvilken betragtning bekræftes af de ovenstående tal. Ligeledes giver de særlige forhold omkring den tyske besættelse sig udslag i tabellen. Den voldsomme stigning i gruppen „andre berigelsesforbrydelser“ i 1941 og 1946 hænger således sammen med den økonomiske krisetilstand, og de mange drabsmænd i 1946 peger tilbage på den politiløse tid i 1944—45. Yderligere betragtninger af denne art findes imidlertid at burde udelades, da disse fænomener er af almindelig kriminologisk og sociologisk karakter og ikke specielt vedrører statsfængslet i Vridsløselille.

Som afslutning på disse oplysninger om anstaltens belæg skal omtales nogle særlige grupper af personer, der til forskellige tider har været indsat i anstalten, men som ikke er omfattet af de ovenstående tabeller enten på grund af deres særlige karakter, eller fordi de som foran omtalt er overflyttet fra anden anstalt og ikke indsat efter dom.

Fra anstaltens allerførste tid kan nævnes en mindre gruppe af fanger, der var overført fra Christianshavns straffeanstalt for at arbejde på færdiggørelsen af anstalten. Disse fanger underkastedes ikke den i anstalten normale behandling, men behandledes i fællesskab. Iøvrigt påkalder de ingen særlig interesse.

Uanset, at anstalten indtil 1933 udelukkende var beregnet for forbedringshusfanger, overførtes dog fra Horsens i tidens løb 2 tugthusfanger af helbredsmæssige grunde. Den sidste af disse var den tidligere justitsminister Alberti, der blev overført 1912 og forblev i anstalten til sin løsladelse 1917. Grunden til hans overflytning var først og fremmest et foruroligende vægttab, og han tilbragte hele sin tid i Vridsløselille på anstaltens sygeafdeling, hvor han i udstrakt omfang modtog særforplejning, uden at dog vægttabet helt lod sig standse. Der foreligger iøvrigt ikke særligt interessante oplysninger i forbindelse med hans person.

I de første år efter den nye straffelovs ikrafttræden, og indtil psykopatanstalterne i Herstedvester var udbygget, var der i statsfængslet indsat dels psykopatfængselsfanger, dels en del vanskelige psykopatforvarede, hvorved man gjorde den erfaring, at det var lidet heldigt at behandle disse særlige kategorier i samme anstalt som almindelige fængselsfanger. Langt større vanskeligheder opstod imidlertid ved anbringelsen af et antal kvindelige psykopatforvarede. Disse var anbragt i en særlig lille afdeling, der var indrettet i den bygning, som afgrænses af den nordlige ringmur øst for hovedporten ud mod frontpladsen. Der var ingen direkte forbindelse mellem dem og fængselsfangerne, men deres vinduer vendte ud mod den nordlige side af D-fløjen, hvis celler blev særdeles efterspurgt af fængselsfangerne, og det kunne ikke undgås, at dette genboscab medførte, at særdeles uheldige scener opstod. Tilsammen var 32 kvindelige psykopatforvarede anbragt i denne afdeling fra maj 1945 indtil 1951, da de fjernedes for at give plads for 9 tyske krigsforbrydere, der overførtes fra statsfængslet i Horsens. Disse tyske fanger, af hvilke dr. Hoffmann, Bovensiepen og „den højere“ Pancke vel var de mest prominente, var alle idømt meget lange straffe, men blev efterhånden benådet og udvist af riget. De sidste blev løsladt 1. december 1953. De behandledes i det hele på samme måde som fængslets øvrige fanger, men blev holdt adskilt fra disse og betragtedes i det hele som et fremmedelement i anstalten. De voldte imidlertid ingen som helst disciplinære eller øvrige vanskeligheder, men optrådte i det hele særdeles stilfærdigt. De modtog jævnligt besøg fra den vesttyske ambassade, hvis repræsentanter imidlertid indtog en særdeles forstående holdning overfor fængslets ledelse.

Samtidig med disse tyskere, altså i slutningen af 1951, blev der fra statsfængslet i Horsens overført 85 fanger, der var dømt efter straffelovstillægget af 1. juni 1945 om forræderi og anden landsskadelig virksomhed. En stor del af disse fanger havde været dødsdømt, men var blevet benådet til livsvarig fængselsstraf, og resten var dømt til fængsel på livstid eller meget lange tidsbestemte straffe. Det vil altid skabe uro i en anstalt at få overført et stort antal fanger på een gang fra en anden anstalt, og denne erfaring bekræftedes i fuldt mål ved denne lejlighed. I Horsens havde disse fanger været behandlet i mere eller mindre udstrakt fællesskab, og de var blevet gamle i gårde, hvilket altid er ensbetydende med erhvervelsen af visse fordele. Da de ved ankomsten til Vridsløselille blev klar over, at de skulle behandles i celle på lige fod med de øvrige fanger, til hvem de instinktivt følte sig i en vis modsætning, reagerede de ved kraftige protester og vægrede sig først og fremmest ved ethvert samkvem med de øvrige fanger ved arbejde, gårdtur o. s. v., og de forenedes i et sammenhold, der var meget stærkt og skabte store vanskeligheder. Det siger sig selv, at denne modvillige holdning blev besva-

ret af anstaltens øvrige fanger og tildels også af personalet, og der opstod en tilstand af spænding, der i begyndelsen syntes at kunne føre ud i næsten uoverskuelige vanskeligheder. Disse blev imidlertid overvundet, disciplinære sager af mere alvorlig beskaffenhed opstod ikke, bl. a. fordi straffelovstillægsfangerne lagde vægt på at optræde som kriminalitetsfri personer i modsætning til anstaltens øvrige belæg, og efterhånden faldt sindene i nogen grad til ro på alle sider. Et stedse stigende antal af landssvigerne opgav efterhånden den først proklamerede isolation, idet de så deres fordel i at blive beskæftiget sammen med øvrige fanger på værkstederne, og da deres antal efterhånden reduceredes stærkt, dels ved benådnings, dels i den første tid ved overflytninger til fængselsafdelingen på Kærshovedgård, medens de øvrige følte sig mere hjemme i fængslet, udjævnedes modsætningerne, således at der gennem flere år ikke har været tale om synderlige vanskeligheder foranlediget af disse fanger. Ved årsskiftet 1958/59 var der kun 13 tilbage af dem, og løsladelserne fortsættes, således at der på jubilæumsdagen kun vil være ganske enkelte tilbage.

FANGEBEHANDLINGEN.

Det er foran påpeget, at fængslet altid har været en lukket anstalt, hvor der har været lagt overordentlig stor vægt på bygningsmæssige og personalemæssige sikkerhedsforanstaltninger. Delte har nødvendigvis måttet sætte sit stærke præg på de forskellige sider af livet i anstalten.

Hverken dette eller den omstændighed, at fængslets bygningsmæssige indretning er beskrevet forud for fangebehandlingen, bør imidlertid forlede læseren til at mene, at de til forskellige tider herskende opfattelser vedrørende fangebehandlingen eller de deraf udsprungne bestemmelser og den skiftende praksis som helhed har taget sit udgangspunkt i de bygningsmæssige forhold. Tværtimod er såvel fængslets oprindelige anlæg som de senere iværksatte bygningsmæssige ændringer udformet ud fra såvel nøje teoretiske overvejelser som praktiske erfaringer med hensyn til, hvad der i så henseende bedst tjente de behandlingsmæssige formål.

Baggrunden for den store fængselsreform, hvori anstaltens oprettelse var et betydningsfuldt led, var forholdene i de gamle anstalter, og de var i sandhed uheldige. I disse anstalter anbragtes fangerne i udstrakt fællesskab uden nogen virkelig sortering. Mandlige og kvindelige fanger anbragtes vel ikke i direkte fællesskab, men dog indenfor samme anstalt under omstændigheder, der må betegnes som særdeles kritisable. Og i de enkelte afdelinger var unge og gamle, svage og kraftige, forhærdede og skikkelige anbragt sammen under forhold, der indebar de stærkeste muligheder for moralsk smitte og vanskeliggjorde for ikke at

sige umuliggjorde enhver bestræbelse fra funktionærernes eller fangernes egen side på en forbedring. Såvel sundhedstilstanden som de hygiejniske forhold var særdeles ringe. Når det betænkes, at børn helt ned til 10-års alderen kunne indsættes i anstalterne, og at disse foruden egentligt kriminelle personer tillige husede sådanne, som blot var subsistensløse eller mindre arbejdsivrige, vil man forstå, at en reform i allerhøjeste grad var tiltrængt, og at det måtte ligge nær for reformatorerne at betragte fællesskabet som roden til alt ondt.

Ved indretningen af den ny anstalt gik man direkte over i den modsatte grøft — uden at blinke ret meget.

Det erkendes ganske vist i de ovenfor citerede udtalelser af overlærer Kaalund og justitsministeriets kontor for fængselsvæsenet, at isolation alene ikke kunne anses for at være et tilstrækkeligt middel til lovovertrædernes forbedring; men man synes ikke at have næret tvivl om, at isolationen foruden i sig selv at være såre værdifuld ved at afskære fangerne fra indbyrdes påvirkning var den eneste måde, hvorpå man kunne opnå mulighed for at sætte ind med en individuel fangebehandling.

Betragter man fængslet i dag, vil man bemærke, at der ikke er så forfærdelig meget tilbage af isolationen, og anstaltens historie gennem de 100 år viser en umiskendelig udvikling bort fra den totale isolation henimod stedse mere udstrakt fællesskab. Denne ændring har først og fremmest fundet sted i dette århundrede. Gennem de første mange år havde man ingen tanke om at forlade isolationsprincippet. 1866 udstedtes en ny straffelov, der gjaldt lige til 1933. Den fastsatte 2 former for længevarende frihedsstraf: tugthus og forbedringshus. Af selve navnene fremgår det, hvad man ventede sig af disse strafformer, og det var for datiden en selvfølge, at medens tugthusstraffen, der foruden at sikre samfundet mod de dertil dømte først og fremmest skulle virke til skræk og advarsel, skulle udstås i de til mere eller mindre udstrakt fællesskab indrettede anstalter, herunder den nye anstalt i Horsens, måtte forbedringshusstraffen afsones i celleanstalterne, hvoraf den i Vridsløselille var den største og mest moderne og derfor den, mod hvilken myndighedernes bevågenhed og forventninger først og fremmest rettedes. Således hedder det i beretningen fra 1863:

„Ikke faa Domfældte ere imidlertid, uagtet de efter de ovennævnte Bestemmelser skulde indsættes til Arbeide i andre Straffeanstalter, med Ministeriets Samtykke afleverede til Vridsløselille, naar der har været grundet Haab om, at den omhandlede Straf kunde faae en heldig Indvirkning paa den Paagjældende.“¹⁾

Med al ønskelig tydelighed fremgår det af de foreliggende udtalelser, at isolationen i sig selv blev anset for et særdeles skær-

¹⁾ Beretning om Straffeanstaltens Tilstand 1858—63 s. 45.

Fange iført maske. Ca. 1915.

pende moment ved straffen, hvorfor straffeloven fastsatte en betydelig afkortning i straffetiden. Forbedringshusarbejde kunne som tidligere nævnt højst idømmes for 6 år; men i tilfælde af afsoning i celle blev den maximale hensiddelsestid $3\frac{1}{2}$ år. Denne betragtning kan ikke stå uimodsgt. I vore dage er adskillige fængselsfolk tilbøjelige til at anse fællesskabet for at være en alvorlig belastning i hvert fald for mange fanger, og det er værd at bemærke, at Ammitzbøll, der i henved 40 år var fængslets inspektør, på en fængselskongres i Sct. Petersborg i 1890 anbefalede, at afkortning for afsoning i celle skulle bortfalde. Den opretholdtes dog lige til 1933, og i hele dette lange tidsrum var isolationen et hovedprincip i anstaltens fangebehandling. Efterhånden begyndte der dog at ske visse afvigelser fra dette princip, idet man først og fremmest indførte arbejde i fællesskab, til en begyndelse fra 1916 med et mindre antal fanger, men efterhånden ved oprettelse af flere fællesværksteder for flere og flere fangers vedkommende. Den nugældende straffelov af 15. april 1930, der trådte i kraft den 1. januar 1933, afskaffede begreberne tugt- og forbedringshus og indførte i stedet for fængselsstraf; men endnu den i tilknytning hertil udfærdigede kongelige anordning af 30. december 1932 angående fuldbyrdelse af fængselsstraf i statsfængsel fastsatte afsoningen i enrum som hovedregel for fanger, der var straffet med indtil 2 års fængsel, og dermed for størstedelen af fængslets fanger. Tendensen til arbejde i fællesskab

fortsattes imidlertid, og også på andre områder skete afvigelser fra isolationsprincippet. Således ombyggedes fængslets kirke 1934, således at fangerne derefter ikke har været adskilt under gudstjenesten, og undervisning i fællesskab blev også efterhånden mere og mere anvendt. Dog var indbyrdes samtale som hovedregel forbudt.

Det alvorligste slag mod afsondringsbehandlingen rettedes imidlertid ikke ved bevidst udtænkte foranstaltninger, men ved de faktiske forhold under den tyske besættelse 1940—45, hvor fangetalet i løbet af kort tid steg til ganske uforudsete højder med den følge, at man dels måtte belægge fængslets celler med 2 mand i hver og dels måtte indrette sovesale såvel i gymnastiksalen og andre for hånden værende lokaliteter som i nye til dette formål opførte bygninger, ligesom et stigende antal fanger måtte beskæftiges i fællesskab i de gamle værksteder eller i nyindrettede arbejdsale.

Det pres fortsattes den første tid efter kapitulationen, således at fængslet i slutningen af 1946 på et tidspunkt, hvor det normalt skulle kunne rumme højst 451 fanger, nåede op på et mandtal af 799 fanger. Samtidig var imidlertid nye tanker ved at blive herskende hos fremtrædende fængselsmænd stærkt støttet af de erfaringer, der var indvundet navnlig i de foregående år i de nyoprettede fællesskabsprægede anstalter. Et andet syn på disciplin og opdragelse var ligeledes groet frem. Det gamle afsondringsprincip stod for fald, og den 10. maj 1947 udstedtes en ny kgl. anordning angående fuldbyrdelse af fængselsstraf i statsfængsel, og i denne fastsattes fællesskabsbehandlingen som hovedregel for statsfængslernes fanger.

Den nye anordning betød for en væsentlig del blot en legalisering af forhold, som den faktiske udvikling havde medført; men på grundlag af den er i de seneste år udviklingen henimod et stedse stigende fællesskab i fangebehandlingen fortsat. Omtalen i det følgende af de enkelte områder af anstaltens liv vil vise dette.

Hvorledes vil man nu forklare, at det isolationsprincip, som for 100 år siden ikke blot blev modtaget med begejstring og tilidsfuld forventning, men også blev betragtet som en nødvendighed, i vore dage forkastes? En forklaring herpå kan ikke gives i få ord. Den hænger uden tvivl sammen med den ændring, der ubestrideligt er sket i opfattelsen af opdragelsen på andre områder, i hjem og skole, og sikkert også med den udvikling, der i århundredets løb er sket henimod et mere demokratisk syn på samfund og medmennesker.

Mere konkret kan imidlertid siges, at man efterhånden er kommet til den opfattelse, at den totale isolation er en unaturlig tilstand. Man har erfaret, at det, som byggedes op under afsondringstiden, alt for ofte — var det end nok så oprigtig — smul-

drede bort, når den løsladte trådte ud af porten, fordi forudsætningerne i det frie liv var så helt anderledes. Den gamle sætning „non scolae sed vitae“ er blevet overført til arbejdet med fangerne i den forstand, at man har erkendt, at fangerne skal opdrages — forsåvidt de lader sig opdrage — til en tilværelse i fællesskab og derfor nødvendigvis må opdrages i fællesskab.

Faren for uheldig påvirkning gennem fællesskabet eksisterer stadig og erkendes stadig; men den søges imødegået gennem en omhyggelig sortering af fangerne mellem fængselsvæsenets efterhånden nogenlunde talrige anstalter såvel som ved agtpågivenhed med hensyn til, hvem den enkelte under sit ophold i anstalten anbringes i fællesskab med.

Disse betragtninger har ikke speciel gyldighed for statsfængslet i Vridsløselille; men det er nødvendigt for at forstå udviklingen indenfor de forskellige perioder af anstaltens liv at kende lidt til de skiftende tiders opfattelse af, på hvilken måde man burde indrette og drive et fængsel.

Fra anstaltens første dage til den nugældende straffelovs ikrafttræden betegnedes den straf, der fuldbyrdedes i anstalten, som forbedringshusarbejde, og også efter 1933 har det stedse stået klart, at det var et hovedformål for anstalten at virke hen til, at fangerne skulle kunne klare sig straffrit efter løsladelsen.

Opfattelsen af, på hvilken måde og med hvilke midler man skulle søge dette formål realiseret, har skiftet gennem tiderne. I ældre tid var man tilbøjelig til ensidigt at rette bestræbelserne mod fangens moralske forbedring.

Allerede i fængslets første år kom man ind på ved løsladelsen at henføre fangerne til en af nedennævnte 6 bedømmelsesklasser:

- „1. Fanger, hos hvem Angeren alt før Straffens Begyndelse var tilstede, og som her kun fortsatte en ærlig Stræben efter Forbedring, der saaledes ikke kan tilskrives Cellestraffen, uden forsaavidt Afsondringen forebyggede en mulig skadelig Paavirkning.
2. Fanger, paa hvem Straffen havde en kjendelig forbedrende Indvirkning, og hos hvem en synlig Selvvirksomhed var tilstede.
3. Urolige, tøileløse, stærkt lidenskabelige, stundom voldsomme Naturer, hos hvem Straffen kun fremkaldte enkelte eller kortvarige Udbrud af god Følelse.
4. Træge, seige, lidenskabsløse eller indifferente Personer, hos hvem ingen Forandring sporedes, hos hvem Sindet stedse var i Ligevægt, og som forlode Straffeanstalten uden nogen synlig Paavirkning.
5. Slappe, saavel i aandelig som legemlig Retning enerverede Personer, der aldeles manglede Kraft og Selvbeherskelse,

der kun utaalmodig vaandede sig under Straffen, og som Ensomheden muligen end mere udhulede.

6. Lave, smudsige, i Bund og Grund fordærvede Personer, som forlode Anstalten med en øiensynlig slet Villie."

Disse afgangsklasser omredigeredes nogle gange i de følgende år, indtil man fra omkring 1892 blev stående ved følgende formulering:

„Klasse 1: Fanger, der allerede ved Indsættelsen vare angrenede, og paa hvem Straffen antages at have haft en befæstende Indflydelse.

Klasse 2: Fanger, som anses væsentlig forbedrede af Straffen.

Klasse 3: Godt paavirkede, men dog tvivlsomme.

Klasse 4: Forbigaaende paavirkede.

Klasse 5: Fanger, som have forholdt sig ligegyldige overfor Straffen og derfor anses upaavirkede.

Klasse 6: Fanger, der udgaa kjendelig sløvede eller med ond Villie.

Klasse 7: Fanger, som det paa Grund af mentale Mangler har været umuligt at bedømme."

Henførelsen til en af disse afgangsklasser måtte bestå i en vurdering af fangens moralske status, og disse afangsbedømmelser gik først ud af brug i året 1947. Herefter fandt der i nogle år ingen rubricering sted ved fangernes løsladelse; men fra 1954 er der til brug for kriminalstatistikken ved hver enkelt fanges løsladelse gjort bemærkning om, hvorvidt hans recidivsandsynlighed må forekomme „stor“, „middel“, „ringe“ eller „ubedømmelig“, og ved overvejelserne herom ser man vel ikke ganske bort fra hans mulige moralske stabilisering eller forringelse under afsoningen, men anstiller dog overvejende betragtninger med hensyn til mere praktisk betonedede omstændigheder, såsom hans arbejdsevne, tilsikret eller manglende beskæftigelse, ægteskabeligt forhold o. lign., og under hans ophold i fængslet retter man på en ganske anderledes bevidst måde end forhen bestræbelserne imod at gøre ham praktisk skikket til at optage — eller genoptage — kampen for en straffri tilværelse.

Et af de midler, som man ikke mindst i forrige århundrede anså for særligt egnet i arbejdet på fangernes genrejsning, var anvendelsen af et progressivt eller fremadskridende system, hvilket vil sige, at fangen efter i begyndelsen af afsoningstiden at have været udelukket fra omtrent enhver rettighed efterhånden ved oprykning på forskellige stadier eller klasser opnåede større begunstigelser på en række områder såsom større arbejdsfortjeneste, udvidet adgang til undervisning og lån af biblioteksbøger og øget tilladelse til besøg og brevveksling. Ved et særligt klasse-reglement indførtes fra 1. juni 1866 for cellefangernes vedkom-

mende en behandling gennem 4 stadier i straffen. Som udtryk for, hvor lidet opmuntrende en fanges tilværelse den gang var, kan fra dette reglement meddeles, at fangen på første klasse, hvor han skulle opholde sig i mindst 3 måneder, hvis han ikke tidligere havde været straffet med offentligt arbejde, og ellers i mindst 6 måneder, ikke modtog nogen arbejdsfortjeneste, ikke kunne få undervisning udenfor cellen, ikke kunne få udleveret bøger fra bogsamlingen og ikke andre skrivematerialer end tavle og griffel, kun måtte skrive eet brev hver 3. måned og ikke måtte modtage besøg af nogen anstalten uvedkommende. På de følgende klasser opnår han forskellige begunstigelser; men nogen luksus-tilværelse når han dog ingenlunde frem til. På 4. klasse tjener han således pr. arbejdsdag 4 skilling, som han med direktørens tilladelse kan bruge til anskaffelse af „nyttige og gavnlige Gjenstande“, han må være i besiddelse af medbragte eller tilsendte billeder af familien, låne 1 biblioteksbog om ugen, skrive 1 brev hver måned og lige så ofte modtage besøg af familien. I forbindelse med reglementets udstedelse udtaler justitsministeriet:

„At føre denne Gradation endnu videre ved at give Fangerne i de højere Klasser først Fællesskab under Gudstjenesten og Undervisningen og paa det sidste Trin af Straffen et til et vist Antal Fanger indskrænket Fællesskab under Gaardturen, hvorved man tilsigtede at befæste og styrke Fangens Villiekraft og at lette ham Overgangen fra Ensomheden i Cellen til det fri Liv i Samfundet, dertil har Ministeriet idetmindste ikke fortiden troet at kunne give sit Minde.“¹⁾

Den 13. februar 1873 udstedes en kgl. anordning om fuldbyrdelse af strafarbejde i fællesskab, der gav anvisning på en yderligere opdeling af afsoningstiden, og selv om denne navnlig tog sigte på tugthusfangerne, der kun holdtes i enecelle om natten, men tilbragte hele den øvrige tid i fællesskab, anvendtes den dog efterhånden også for sådanne fanger i Vridsløselille straffeanstalt, som blev udtaget til arbejde i fællesskab, uagtet dette fællesskab på grund af sin ringere udstrækning ikke kunne side-stilles med tugthusfangernes. Først den 22. december 1927 udfærdigedes en kgl. anordning om fuldbyrdelse af forbedringshusarbejde i Vridsløselille straffeanstalt, der blev gældende for alle anstaltens fanger, uanset om de behandledes i enecelle eller i fællesskab. Denne afveg på flere punkter fra anordningen af 1873, men byggede ligesom denne på progressionstanken. Også efter overgangen til fængselsstraf i 1933 fastholdtes dette princip, og selv den nugældende anordning af 10. maj 1947 indeholder visse bestemmelser om progression; men af tidligere tids tiltro til systemet er der ikke meget tilbage.

I det hele er der i tidens løb og ikke mindst i de senere år sket en meget betydelig ændring i opfattelsen af, hvilke begun-

¹⁾ Beretning om Straffeanstalternes Tilstand 1863—68 s. 39.

stigelser, der bør tilstås fangerne. Den 10. juni 1884 skriver fængselsinspektør Ammitzbøll:

„..... Tarvelighed og nøjsomhed må mere end noget andet sted være regel i et fængsel. Dette skal yde fangen det nødtørftige mål af betingelser for livets ophold, men heller ikke mere. Derfor må det på den ene side forkastes at lade fangens disciplinære forhold være afgørende for, om han skal nyde det nødvendige mål af egentlige livs-fornødenheder, rum, lys, luft, hvile, kost, klæder, varme og deslige, men på den anden side er det lige så forkasteligt at give ham adgang til at erhverve mere af disse fornødenheder end absolut nødvendigt for liv og sundhed. Trænger en fange virkelig til andet eller mere heraf, end reglementet yder, må sådant foreskrives af lægen. Hermed bortfalder spørgsmålene om bedre bolig, møblement, seng, forøget og forbedret kost, klæder m. m.“¹⁾

Han tilføjer dog:

„Der er imidlertid en del ting, hvis brug ved opdragelse og vane bliver til så godt som en nødvendighed for visse mennesker, og hvis unddragelse kan medføre fare for de pågældendes sundhed eller i hvert fald skærper straffen uforholdsmæssigt for deres vedkommende. Da disse ting ikke ere almenmenneskelige fornødenheder, kunne de ikke optages i det almindelige reglement som noget, der bør tildeles alle fanger. Derimod bør der gives de fanger, for hvem brugen deraf er tilvant, adgang til ved godt forhold at skaffe sig et sådant mål af disse ting, som yder dem en nødtørftig tilfredsstillelse. Som sådanne ting kan nævnes sæbe, kam, spejl, lommeværkløse, tandbørste og lignende småting, som udfordres til at vedligeholde den renlighed, som folk af et vist samfundstrin sætte pris på

Endvidere hører herhen brugen af tobak, der er et for mange næsten uundværligt stimulationsmiddel. Tobak bør dog vistnok kun tilstås under form af skrå og snus, idet røgning er forbunden med brandfare og fordærver luften.“¹⁾

Der lyder imidlertid i samtiden mangfoldige røster, der advarer mod at tilstå fangerne selv de mest beskedne begunstigelser under henvisning til, at straffens afskrækkende virkning derved vil forflygtiges, og helt op til vore dage lader sådanne advarsler sig høre.

Imidlertid er udviklingen, i begyndelsen med beskedne, men i de senere år med hastige skridt, gået i retning af stadig at give fangerne større udfoldelsesmuligheder, og hvis de gamle kunne se indenfor i fængslet i dag, ville de højligt forundres. Det er nu den herskende opfattelse, at tilværelsen under strafafsoningen bør tilnærmes — alt under frihedsberøvelsens vilkår — så meget som muligt forholdene i det civile liv, idet man dermed mener at gøre fangen bedre skikket til at træde ud i dette, ligesom man

¹⁾ Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen 1884 s. 248.

derved opnår mulighed for på en mere hensigtsmæssig måde at kunne pålægge ham ansvar for sin adfærd i fængslet. Det har herved været en erfaring, at fangens længsel efter at genvinde friheden ikke derved er blevet mindre, og man mener at turde hævde, at straffens afskrækkende virkning ikke er blevet formindsket.

De midler, der tages og har været taget i anvendelse for at gøre fangerne bedre skikket til at tilpasse sig i samfundet efter løsladelsen, er talrige, og de vigtigste af dem skal omtales nærmere på de følgende sider.

Arbejdsvirksomheden.

Frihedsstraf i egentlig forstand indførtes her i Danmark omkring år 1600. Det var i merkantilismens tidsalder, og et af hovedformålene med indførelsen af dette nye institut var netop at udnytte arbejdskraften hos betlere, løsgængere og andre arbejdsvillige personer til produktivt arbejde i samfundets tjeneste. Man nærmede den optimistiske opfattelse, at anstalterne økonomisk skulle kunne hvile i sig selv i kraft af fangernes (slavernes) arbejdspræstationer, og selv om disse forventninger til stadighed skuffedes, således at der idelig måtte ydes tilskud til anstalterne af kongens kasse, mærkes denne tankegang, omend afsvækket, helt til reformerne i forrige århundrede.

Det er karakteristisk, at tanken om økonomisk udnyttelse af fangerne blev trængt helt i baggrunden, da man indførte cellefængselsstraffen ved oprettelsen af fængslet i Vridsløselille. Det, man tilsigtede, var fangernes moralske forbedring, og de vigtigste midler dertil var isolation, religion, undervisning og forviskelige funktionærers personlige påvirkning af det enkelte individ i forbindelse med den afskrækkende virkning, som frihedsberøvelsen i en alvorlig omend progressiv form måtte formodes at medføre.

Man var imidlertid — eller blev i hvert fald hurtigt — klar over, at en vis beskæftigelse af fangerne var nødvendig, hvis ikke straffen skulle påføre mange fanger en uudholdelig mental belastning; men denne omstændighed synes også i anstaltens første tid at have været den vigtigste grund til, at man holdt fangerne beskæftiget. Derimod synes man kun i meget begrænset omfang at have haft blik for arbejdets direkte opdragende betydning, og når blot det ikke var sundhedsfarligt. Det måtte også volde betydelige vanskeligheder at finde arbejde, der var egnet til udførelse i cellerne, når den fuldstændige afsondring skulle respekteres.

I de første år påtog man sig tilvirkningen af bomuldsvarer såvel til eget brug som til anstalterne i Horsens og Viborg, og også til militæret skete der leverancer af en del lærreder, der efter årsberetningerne at dømme i enhver henseende blev fundet tilfredsstillende.

Smedeværkstedet. 1959.

Desuden udførte man for egen regning en del mindre arbejder som raspning af farvetræ, farvning af tvist, en del bødker-, kurve-mager-, benskærer- og smedearbejde, hvortil anstalten selv leverede materialet.

Det kan nævnes, at anstalten forarbejdede alle de låse, en stor del hængsler, ankere m. m., som blev brugt ved ombygningsarbejder i tiden 1861—1865 i Christianshavns straffeanstalt og tugthuset i Viborg.

Når man beskæftigede fangerne ved de sidstnævnte arbejder, var grunden den, at man havde enkelte dygtige håndværkere blandt fangerne, som derved kunne forblive ved deres håndværk.

Allerede 1860 blev der imidlertid truffet aftale med en privat fabrikant om beskæftigelse af ca. 100 fanger, og inden længe gik man helt bort fra at producere for offentlig regning, og selv om man i perioder, hvor konjunkturerne gjorde det vanskeligt at opnå passende kontrakter med private entreprenører, måtte lade en del af fangerne fremstille varer til statens eget brug, f. eks. lærred til samtlige straffeanstalter, var dog det såkaldte entreprisesystem aldeles fremherskende et godt stykke ind i vort århundrede.

Af arbejder, der således i tidens løb blev udført for privat regning, kan nævnes: Vævning, skæring af korkpropper, børste-

binding, cigarrulning, måtteffletning, forarbejdelse af sikkerhedsnåle, skæring af skibspropper, fjederripning, trætrådshøvling, farvning, tæppevævning og papirarbejde. Endvidere blev enkelte fanger beskæftiget som smede, snedkere, skomagere, skrædere, sadelmagere, kurvemagere, rebslagere (grimer til militæret), ben-skærere, urmagere, bogbindere, handskemagere og blikkenslagere.

Beskæftigelsen var således temmelig alsidig, selv om alle disse fag ikke er forekommet samtidig. Alligevel var denne beskæftigelsesform behæftet med meget store ulemper, der navnlig trådte tydeligt frem, da man efterhånden begyndte at lægge større vægt på den opdragende og uddannende virkning, som arbejdet i sig selv kunne indebære. Man blev klar over, at et virkeligt fremskridt på dette område næppe kunne opnås, så længe fangearbejdet i alt væsentligt beherskedes af private arbejdsgiverinteresser, der måtte føre til ensidigt at lægge vægt på produktiviteten og ikke på fangernes eget tarv.

Ved en kgl. anordning af 7. marts 1913 gik man derfor principielt bort fra enterprisesystemet og indførte i stedet for det såkaldte regiesystem, hvilket vil sige, at arbejdsvirksomheden drives for statens og ikke for private arbejdsgiveres regning. Afhændelsen af de fremstillede varer sikres derved, at også de øvrige statsinstitutioner i vidt omfang har pligt til at dække deres behov for sådanne varer ved indkøb fra fængselsvæsenet. I praksis lod et sådant systemskifte sig naturligvis ikke gennemføre med et slag, og det varede da også mange år, før arbejde for offentlig regning blev den praktiske hovedregel i den gamle anstalt, og endnu er der svage rester tilbage af arbejde for private arbejdsgivere. For at opnå en effektiv udnyttelse af de muligheder, det nye system indebar, måtte man nemlig dels skride til et omfattende byggeri af værksteder, dels til ansættelse af et større værkpersonale, og endelig havde man isolationstanken at slås med. En hel del arbejder lod sig — også efter regiesystemet — udføre i cellerne, men det er først med etableringen af de moderne fællesværksteder, reformtanken af 1913 kan siges at være ført til bunds.

Vedrørende oprettelsen af disse værksteder må i det hele henvises til afsnittet om fængslets bygningshistorie, og det vil være tilstrækkeligt her at pege på, at statsfængslet i dag råder over fælles produktionsværksteder for følgende fag: smederi (med gørtleri og svejsning), blikkenslageri, skræderi, sadelmageri, møbelpolstring, skomageri og børstenbinderi.

Omkring 1950 opnåede man ved forhandlinger med de respektive fællesudvalg i læringesager adgang til at oplære dertil egnede fanger til svendeprøve i smedien, skomageriet og skræderiet. Denne mulighed har vel ikke kunnet udnyttes i noget stort antal tilfælde, idet kun et fåtal af de fanger, der er egnede til at

gennemgå en sådan uddannelse, har tilstrækkelig lang straffetid til at kunne gennemføre den, hvorved skal bemærkes, at der netop i de senere år er indsat forholdsvis ældre fanger i fængslet. Der er imidlertid ikke tvivl om, at den deri liggende anerkendelse har bidraget til at højne værkstedernes anseelse, ikke mindst blandt fangerne, hvilket i sig selv er af ikke ringe værdi.

Fængslets værksteder er udstyret med maskiner i et sådant omfang og af en sådan standard, at de nogenlunde holder mål med tilsvarende arbejdspladser udenfor, hvilket er nødvendigt, hvis bestræbelserne for af fangen at skabe en brugbar arbejder skal kunne lykkes.

Som arbejdsdriftsfag må også medregnes gartneriet, hvor man nu beskæftiger ca. 16 fanger. Oprindeligt lå det med et enkelt drivhus samt mistbænke inden for ringmuren, ligesom jorden også der blev dyrket med køkkenurter. Omkring 1914 blev det flyttet uden for muren til arealerne ved jernbanen, og senere købtes et areal mod vest, således at man nu råder over 7 ha. gartnerijord. Der er opført 3 drivhuse med 328 m² drivareal. Antallet af mistbænke er 245. De avlede produkter afsættes dels til statsfængslets køkken, dels gennem en kommissionær til Københavnsv grønntorv.

Endelig kan nævnes, at fængslet gennem de sidste mange år har haft et mindre antal fanger — i reglen ca. 5 — beskæftiget ved blindeskriftarbejde for Det kgl. blindeinstitut, et arbejde, der har vist sig velegnet til beskæftigelse i cellen af visse typer af fanger. Det samme gælder arbejde for landsarkivet i Viborg, som dog ligeledes kun beskæftiger ganske få fanger.

Såvel værkstedernes størrelse som mængden af indkommende arbejdsordrer sætter grænser for, hvor mange fanger der kan beskæftiges efter regiesystemet. Hvis tilmed fangebelæget stiger, må man beskæftige overskudet af fangerne ved forholdsvis lidet lønnende arbejde for forskellige private firmaer. Dertil kommer, at mange af de indsatte fanger er gamle, invaliderede eller på anden måde uegnede til almindeligt værkstedsarbejde. Det sker også, at en fange selv foretrækker sådant arbejde, navnlig for at undgå fællesskabet. I tidens løb har der derved været tale om arbejde af mange slags.

Det ældste og i sin tid mest anvendte var oppilning af tovværk, og uhyre mange fanger har været beskæftiget ved dette ånds-sløvende arbejde. Senere kom arbejder som knytning af sejlgarn og under sidste verdenskrig udretning af søm, udbankning af ølkapsler, fletning af halm samt sivmætter. Disse arbejder forekommer ikke mere, hvorimod i nyeste tid et varierende, men til tider ret stort antal fanger har samlet tøjklammer.

Navnlig under og lige efter den tyske besættelse, hvor fangetallet var fordoblet samtidig med, at arbejdsdriften ikke kunne få sine sædvanlige råstoffer, måtte en stor styrke sættes ind på

småfagene, f. eks. var i lange perioder ca. 175 mand beskæftiget ved halmarbejde.

De mange arbejdsfag medfører, at adskillige fanger må beskæftiges ved transport, og desuden er et betydeligt antal beskæftiget ved forskellige arbejde til fængslets eget tarv, f. eks. i køkkenet, på lageret og depolet, i bogholderiet og biblioteket og ved rengøring. Sluttelig skal fremhæves, at vedligeholdelse af bygninger og installationer giver fortrinligt arbejde til et undertiden betydeligt antal fanger.

Det har ikke kunnet undgås, at der lejlighedsvis fra de frie arbejdere og arbejdsgivere er blevet givet udtryk for, at der fra fængselsvæsenets arbejdsdrift påføres dem en uønsket konkurrence. Allerede i forrige århundrede lader sådanne røster sig gentagne gange høre, og betænkelighederne er ikke blevet mindre efter regiesystemets indførelse. Tilsvarende spændingsforhold har adskillige steder i udlandet bevirket, at man har set sig nødsaget til at lade en væsentlig del af fangerne være uden arbejde under afsoningen, hvilket selvsagt betyder et alvorligt afbræk i de behandlingsmæssige muligheder og tillige medfører alvorlige disciplinære vanskeligheder. Her i Danmark er modsætningsforholdet imidlertid afbødet ved oprettelsen af ét tilsynsråd, hvori folketinget, arbejdsgiver- og arbejderorganisationerne er repræsenteret, og takket være bl. a. dette er lykkeligvis den opfattelse fremherskende, også blandt arbejdere og arbejdsgivere, at spørgsmålet om fangernes beskæftigelse ikke bør afgøres alene ud fra private næringsinteresser, men er et anliggende, i hvis fornuftige løsning samfundet i sin helhed må være interesseret og medansvarligt.

Fangernes arbejdstid var tidligere meget lang — gennem mange år $11\frac{1}{2}$ time daglig —, men strækker sig nu over 48 timer om ugen med en weekendordning i sommermånederne, idet man har fundet det rigtigst også på dette område at følge samme linie som på de frie arbejdspladser, ligesom det er mest hensigtsmæssigt at lade fangerne have samme arbejdstid som værkpersonalet.

Fra begyndelsen har der været tillagt fangerne et vederlag for vel udført arbejde, dog ikke på modtagelsesklassen. Dette vederlag bestod i en fast dagducør, men i 1914 begyndte man forsøgsvis med akkord aflønning af en del af fangearbejdet. Efterhånden er akkordvederlag hovedreglen, således at aflønning med dagducør kun anvendes for fanger, der befinder sig på begyndelsesstadiet, eller som af særlige grunde såsom invaliditet ikke ved de gældende akkordsatser kan opnå en rimelig fortjeneste. Der er dog forskellige arbejder, inden for hvilke et akkordsystem ikke lader sig praktisere.

Halvdelen af fangens arbejdsfortjeneste skal som hovedregel opspares til løsladelsen; dog kan inspektøren tillade, at en del

deraf under afsoningen anvendes til særlige formål såsom indkøb af belærende bøger, beklædningsgenstande eller til tandbehandling. Den anden halvdel af arbejdsvederlaget betegnes som „købeevne“, idet fangerne under deres ophold i fængslet kan anvende den til indkøb af porto, husflidsmaterialer, tobak og forskellige andre småforbrødsvarer, dog ikke egentlig ekstrafortplejning. Tidligere figurerede denne del af fangens indtægt på en særlig konto i hans regnskab, og de omhandlede indkøb skete ved brug af købelister. Siden 1951 har fangerne imidlertid fået den ugentlige købeevne udbetalt i særlige mønter, og der er indrettet en lille butik, hvor de en gang om ugen kan gøre deres indkøb af tobaksvarer, slikkerier, visse toiletartikler m. m.

At arbejdsvirksomheden foruden at give fangerne mulighed for vedligeholdelse af tidligere erhvervede færdigheder og tilværelse af nye i sig selv er af afgørende mentalhygiejnisk værdi, kan ingen nægte, og mange fanger lægger da også god flid for dagen. Imidlertid udtalte kontoret for fængselsvæsenet i 1868: „..... om end det er Fangen imod at være aldeles uden Sysselsættelse, saa er det dog sjelden i nogen anstrengende Flid, at vore Fanger søger en Modgift mod Kjedsomheden“¹⁾,

og denne karakteristik af arbejdstempoet er det endnu ikke lykkedes helt at tage livet af.

Undervisning.

Fra fængslets allerførste tid har skoleundervisningen haft et ret betydeligt omfang; men den har i tidens løb haft vidt forskellige former alt efter de skiftende tiders pædagogiske ideer, de rent praktiske anstaltsmæssige muligheder, hvor navnlig fortidens strenge krav om gennemført isolation har præget billedet, og ikke mindst de ret betydelige forskelle, der har gjort sig gældende med hensyn til fangebelægets art.

I fængslets første tid, ja helt frem til 1913, da statsfængslet i Nyborg blev taget i brug, var belæget i Vridsløselille meget ungt. Til helt særskilt behandling, ikke mindst i undervisningsmæssig henseende, udskiltes, som det senere mere udførligt vil blive omtalt, fangerne under 15 år; men også bortset fra disse var det gennemgående et ungdommeligt klientel, man havde at arbejde med. Der blev da også allerede i 1859 ansat både en førstelærer og en andenlærer, og i adskillige perioder har der helt fra forrige århundrede været yderligere en lærer. For tiden er der normeret 3 lærerstillinger foruden overlærerstillingen. Ved de øvrige anstalter var der ikke tilnærmelsesvis tale om undervisning i et sådan omfang.

Et træk, der særligt må fremhæves, er det lave oplysningstrin, som mange af fangerne befandt sig på navnlig i den allerførste

¹⁾ Beretning om Straffeanstaltens Tilstand 1863—68 s. 43.